

พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย
ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Thai Tipitaka Dictionary
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

พระราชปริยัติกวี, ศ.ดร.
รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

เรื่อง “พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” เป็นโครงการวิจัยรวม ๔ ปีต่อเนื่อง (๒๕๕๖-๒๕๕๙) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้ได้มาตรฐาน สมบูรณ์ เป็นที่ยอมรับกัน โดยทั่วไป ถูกต้องตามคัมภีร์พระไตรปิฎก เพื่อให้ผู้ใช้เข้าใจความหมายถูกต้อง สามารถนำไปได้ถูกที่ ถูกความหมาย อำนวยประโยชน์แก่การเรียนการสอนการวิจัยของมหาวิทยาลัย เพื่อเป็นหนังสืออ้างอิงทางวิชาการ โดยอาศัยหลักการจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ประกอบด้วย (๑) ค้นคำศัพท์ จากพระไตรปิฎก ทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี และศัพท์ที่คัดเลือกเพิ่มเติมขึ้นมาใหม่โดยพิจารณาเลือกมาจากหนังสือพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม (๒) เรียงคำศัพท์เริ่มจากหมวดอักษร วรรณและอวรรณ (๓) คำศัพท์ คือคำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย มีรูปแบบกระบวนการรวบรวมคัดเลือกศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของ เครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ และคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ชื่อพระสูตร ชื่อชาดก วัตถุวิมาน คาถา นิทเทส รวมถึงอุปทาน พุทธวงศ์ และจรรยาปิฎก (๔) เขียนนิยามคำศัพท์ ได้ใช้เกณฑ์ ให้มีคำตั้งให้นิยามความหมาย และอธิบายเชื่อมโยง และอ้างอิงที่มา ใช้สำนวนภาษาที่กระชับรัดกุมและศัพท์ที่เข้าใจได้ยากให้วงเล็บคำภาษาบาลีไว้ คำศัพท์ที่ให้ความหมายอยู่ระดับเดียวกัน (๕) อักษรย่อและเครื่องหมายที่ใช้ คือคำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์ปรกณวิเสส อรรถกถา คัมภีร์ฎีกา อนุฎีกา และไวยากรณ์

ผลการวิจัย ในโครงการวิจัยปีที่ ๑-๔ ดังนี้

๑. พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ได้ค้นคว้ารวบรวมศัพท์ คัดเลือกศัพท์จากพระไตรปิฎก ตามลำดับเล่ม โดยเปิดแต่ละหน้าและค้นหาศัพท์ที่เห็นสมควรและทำบัญชีศัพท์ไว้ และการเขียนนิยามศัพท์

หมวดอักษรวรรค ก คืออักษร ก ๒,๓๑๗ ศัพท์ อักษร ข ๔๘๗ ศัพท์ อักษร ค ๑,๕๙๕ ศัพท์ อักษร
ฃ ๕๑ ศัพท์ อักษร ง ๕๐ ศัพท์ รวมจำนวนศัพท์ ๔,๕๐๐ ศัพท์

หมวดอักษรวรรค จ อักษร จ ๖๗๗ ศัพท์ อักษร ฉ ๗๘ ศัพท์ อักษร ช ๓๘๖ ศัพท์ อักษร ฌ
๓๔ ศัพท์ อักษร ญ ๖๕ หมวดอักษรวรรค ฎ อักษร ฎ มี ๑ ศัพท์ อักษร ฐ ๒๙ ศัพท์ อักษร ฑ ไม่มีศัพท์
อักษร ฒ ๑ ศัพท์ อักษร ณ ๑ ศัพท์ หมวดอักษรวรรค ต อักษร ต,ต ๘๑๒ ศัพท์ อักษร ถ ๗๒ ศัพท์
อักษร ท ๘๑๙ ศัพท์ อักษร ธ ๔๓๓ ศัพท์ อักษร น ๘๑๒ ศัพท์ รวมจำนวนศัพท์ทั้ง ๓ วรรคเป็นจำนวน
ทั้งสิ้น ๔,๒๒๐ ศัพท์

หมวดอักษร ป วรรค คือ อักษร บ (๒๖๘ ศัพท์), อักษร ป (๑,๕๐๓ ศัพท์) ๑,๗๗๑ ศัพท์ อักษร ผ
(๒๓๓ ศัพท์) อักษร (ฝ) (๘ ศัพท์) จำนวน ๒๔๑ ศัพท์ อักษร พ (๗๒๑ ศัพท์), อักษร (พ) (๑๒ ศัพท์) จำนวน
๗๓๓ ศัพท์ อักษร ภ จำนวน ๔๐๔ ศัพท์ อักษร ม ๑,๐๙๐ ศัพท์ รวมจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๔,๒๓๙ ศัพท์

หมวดอักษรอวรรค คือ อักษร ย (๑๗๗ ศัพท์) อักษร ร (๗๐๔ ศัพท์) อักษร (ฤ) (๓๔ ศัพท์) จำนวน
๗๓๘ ศัพท์ อักษร ล (๒๑๖ ศัพท์) อักษร ว (๑,๐๑๙ ศัพท์) อักษร (ศ) (๑๒๕ ศัพท์) อักษร (ษ) (ไม่มีศัพท์)
อักษร ส (๒,๗๙๙ ศัพท์) จำนวน ๒,๙๙๔ ศัพท์ อักษร ห (๒๗๗ ศัพท์) อักษร ฬ (ไม่มีศัพท์) อักษร อัง(อ)
(อ อา อี อื อู เอ โอ) ๓,๒๑๑ ศัพท์ รวมจำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๘,๕๕๒ ศัพท์

ศัพท์เหล่านี้เป็นศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ และคำ
ภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ชื่อสูตร วิมาน วัตถุ คาถา ชื่อชาดก นิทเทส อปทาน พุทธวงศ์ และ
จริยาปิฎก และคำศัพท์ที่ปรากฏในพระสูตรมีปรากฏจำนวนมาก ในพระวินัยจำนวนปานกลาง และ
พระอภิธรรมซึ่งเกี่ยวกับ ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน และปัจฉัย ๒๔ มีจำนวนน้อย
และศัพท์ที่ความหมายเดียว มีเป็นจำนวนมาก ศัพท์ที่มีหลายความหมาย มีจำนวนเพียงเล็กน้อย ลดหลั่น
ลงตามลำดับ

๒. วิธีการใช้พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มีศัพท์ที่เกื้อกูลให้ศึกษาค้นคว้าคำสอนทางพระศาสนาได้รอบด้าน เพราะมีคำศัพท์มากมาย รวมในหมวด
อักษรวรรคและอวรรค มีจำนวนศัพท์ถึง ๒๑,๕๑๑ ศัพท์ คงอำนวยให้เกิดความเกื้อกูลต่องานวิชาการ
มุ่งหมายให้ผู้ที่ศึกษาเรียนรู้คำสอนทางพระพุทธศาสนา มีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้คำศัพท์ทางพระพุท-
ศาสนาทั้งเป็นศัพท์ธรรมะ คำศัพท์ภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ศัพท์ที่เป็นนสาธารณนาม ที่เป็นชื่อ
บุคคล สถานที่ สิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ชื่อชาดก ศัพท์ชื่อพระสูตร รวมถึง วิมาน วัตถุ คาถา นิทเทส อปทาน
พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก

คณะผู้วิจัยแบ่งกลุ่มศัพท์เป็น ๓ กลุ่ม คือ (๑) ศัพท์ที่มีความหมายเดียว (๒) ศัพท์ที่มี ๒ ความหมาย
(๓) ศัพท์ที่มี ๓ ความหมายขึ้นไป แต่ละกลุ่มจะมีหัวข้อย่อย ๖ หัวข้อ คือ (๑) ศัพท์ที่เป็นชื่อบุคคล สัตว์
สถานที่ (๒) ศัพท์ที่เป็นชื่อสิ่งของเครื่องใช้ (๓) ศัพท์ธรรมะ (๔) ศัพท์ภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ

(๕) ศัพท์เป็นชื่อชาดก (๖) ศัพท์ที่เป็นชื่อพระสูตร รวมถึง วิมาน คาถา อปทาน และจรียา ทั้ง ๖ หัวข้อนี้เป็นแนวทางที่เป็นตัวอย่างสำหรับใช้เพื่อการศึกษาค้นคว้าคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง ถูกความหมาย สื่อความหมายได้ถูกต้อง อันจะช่วยแก้ปัญหาในการศึกษาค้นคว้าคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ระดับหนึ่ง เพราะศัพท์ในบทนิยามมีลักษณะเด่น ๓ อย่าง คือ (๑) ความหมาย (๒) อธิบายความหมาย ยกตัวอย่างประกอบ (๓) อ้างอิงในบทนิยามมีการเชื่อมโยงศัพท์นั้นศัพท์นี้ อธิบายความสัมพันธ์กัน นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยได้จัดทำดรรชนีคำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ตั้งแต่หมวดอักษรวรรคและอวรรค ตามลำดับไว้ในภาคผนวก

คำสำคัญ : พจนานุกรม, พระไตรปิฎกภาษาไทย, ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Abstract

This research's title was "Thai Tipitaka Dictionary under Mahachulalongkornrajavidyalaya University Edition" which was the continuous project in the 1st-4th year (2013-2016). Its objectives were to do it standard, absolute and accept along with Tepitaka scripture, to help the users understand the correct meaning and they can select the suitable and correct meaning to instruction in universities and to be the academic referred texts, depending upon the methods to write Thai Tepitaka Dictionary. It consists (1) finding the vocabulary was searched from the Thai and Pali Tepitaka and the new selected vocabulary was contemplated to additionally select from the 45 volumes of the Tepitaka. (2) setting the vocabulary from the alphabetical groups—vagga and avagga, (3) Thai Tepitaka vocabulary has the format and process to collect and select the words as the name of a person, an animal, a place, things, a type of dhamma and of Thai language words that have the specific meaning and also the names of sutta, jātaka, vatthuvimana, gāthā, niddeśa, and even apadāna, buddhavamsa, and cariyāpitaka, (4) Its definition was used in the regulation of setting the main word, giving the meaning and description conveying and referring to its resources and also using the easy and short idioms or phrases while the difficult words were added the Pali words in the bracket. Then the same level of the words' meaning may be laterally or meaningfully translated or explained its definition in the details.

Research's Results in its project in 1-4th year as follows:

1. In the Thai Tepitaka Dictionary, the vocabulary was found and collected from Tepitaka order by order by opening each page and they were searched and written in the list of the glossary and their definition writing.

In the vagga alphabet k, the consonant k had 2,317 words, the consonant kh had 487 words, the consonant g had 1,595 words, the consonant gh had 51 words and the consonant ñ had 50 words. Therefore, the total number of the words were 4,500 words.

In the vagga c, the consonant c had 677 words, the consonant ch had 78 words, the consonant j had 386 words, the consonant jh had 34 words, the consonant ñ had 65 words. In the vagga ṭ, the consonant ṭ had 1 word, the consonant ṭh had 29 words, the consonant ḍ had no any word, the consonant ḍh had 1 word, the consonant ṇ had 1 word. In the vagga t, the consonant d, t had 812 words, the consonant th had 72 words, the consonant d had 819 words, the consonant dh had 433 words, the consonant n has 812 words. The total number were all the 4,500 words in the three vaggas.

In the vagga p, the consonant bor (268 words), the consonant por (1,503 words) was total number for 1,771 words in Thai language, the consonant phor (233 words) and the consonant vhor (8 words) were total number for 241 words, the consonant bor (721 words) and the consonant vor (12 words) were the total number for 733 words, the consonant bhor has 404 words and the consonant mor 1,090 words. Therefore, the total number of the words were 4,239 words.

In the avagga, the consonant y (177 words), the consonant r (704 words) and the consonant (ri) (34 words) were the total number for 738 words, the consonant l (216 words), the consonant v (1,019 words), the consonant (sh) (125 words), the consonant (ch) (no any word), the consonant s (2,799 words), the consonant m and these vowels (a, ā, i, ī, u, ū, e, o) had 3,211 words. Therefore, the total number of the words were 8,552 words.

The vocabulary relates to the name of the persons, the animals, the places, things, the tools, dhamma words and Thai words had the proper meanings. There were also the proper names of the sutta, the vimana, the vatthu, the gāthā, jātika, niddeśa, apāḍāna, buddhavaṃsa, and cariyāpitaka. Then the appeared vocabulary

in the sutta were much of the number, medium accounts in the vinaya and in the abhidhamma, there was paramatthadhamma—citta (mind), the mentality (mental phenomenon), concrete (body), and nibbāna. The twenty-four factors of things were less number of the words. The single meaning of the words was much of the number, but the many meanings of them were consequently a few words order by order.

2. How to use the Dictionary of Thai Tepitaka is very usage to study and search the religious teaching principles in the Buddhism, because it has more vocabulary. There are 21,511 words in avagga. This dictionary has to give the academic usages by purpose that students know Buddhist teaching principles and the words in Buddhism. The Thai words are the technical terms and meanings. The proper nouns are the name of the persons, places, things and tools. Then the proper names of scriptures are jātika, sutta, vimana, vatthu, gāthā, niddeśa, apādāna, buddhavamsa and cariyāpitaka.

The staff of researchers divided the vocabulary into three groups that are: (1) it has the single or direct meanings, (2) two meanings and (3) more meanings than two meanings. In each group, there are the six items of the orders that are the vocabulary relating to (1) the name of the persons, the animals and the places, (2) the name of things and tools, (3) the name of dhamma words, (4) the words with the proper meanings in Thai language, (5) the name of the jātika, (6) the name of the sutta, vimāna, gāthā, apādāna and cariyā. These six items are the best examples to study and search them with the correct meanings in the Buddhism. They are selected to communicate the right messages each other for helping resolve the all problems. Besides, the definition of the words has the three types of the important appearances that are: (1) reference in, (2) describing their meanings and giving the examples and finally (3) reference to their definition connecting this word with that one and explaining the relationship among the words. Moreover, the staff of the researchers made the index of the vocabulary in the Dictionary of Thai Tepitaka since the vagga and avagga alphabets in the appendix order by order.

Keywords: Dictionary, Thai Tepitaka, Mahachulalongkornrajvidyalaya University Edition

บทนำ

ตามที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย และพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ครบถ้วนทุกเล่ม ได้จัดพิมพ์คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สำเร็จแล้วเป็นจำนวนมาก นับได้ว่ามีคัมภีร์หลักทางพระพุทธศาสนาที่พร้อมสำหรับการศึกษาค้นคว้าด้านพระพุทธศาสนาอย่างเพียงพอ เกื้อกูลให้สามารถผลิตงานวิชาการที่เป็นที่ยอมรับของสังคมได้มาก

มหาวิทยาลัยพิจารณาเห็นว่า หนังสือเพื่อการค้นคว้าอ้างอิงที่เป็นหลักฐาน อ้างอิงเกี่ยวกับพจนานุกรม ลำดับตามอักษร ทั้งประมวลศัพท์และประมวลธรรม ภาษาไทย ที่อธิบายศัพท์สำคัญทางพระวินัย คำศัพท์พระพุทธศาสนา คำที่มีความหมายเฉพาะ ยังมีจำนวนน้อยมาก มีไม่กี่สถาบันที่ดำเนินการจัดทำ และการพิมพ์เผยแพร่ก็มีจำนวนน้อย และสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาในประเทศไทยที่จัดพิมพ์เกี่ยวกับพจนานุกรมเกี่ยวกับศัพท์ทางศาสนาก็ยังไม่มีปรากฏ จะเห็นมีบ้างก็เป็นศัพท์ที่เป็นปทานุกรมของนักเรียนนักศึกษา ซึ่งก็มีศัพท์ที่จะให้ศึกษาเรียนรู้จำนวนน้อย บางครั้ง คำศัพท์ที่ต้องการจะค้นคว้าก็กลับไม่มี ทำให้ยากลำบากที่จะเรียนรู้ให้เข้าใจแจ่มแจ้งได้ และเมื่อหาคำศัพท์แล้ว ก็มีการนิยามศัพท์อย่างย่อ ไม่ได้อธิบายอย่างกว้าง ทำให้สิ่งที่จะเรียนรู้ได้เพียงประเด็น ไม่ครอบคลุมเท่าที่ควรจะเป็นหรือบางครั้งก็มีการเชื่อมโยงให้ดูศัพท์นั้นศัพท์นี้ และบอกว่าศัพท์นั้น มีความง่ายจึงไม่ได้อธิบายไว้ซึ่งเรื่องราวต่างๆ ดังกล่าวนี้นับเป็นปัญหาสำหรับผู้ต้องการที่จะเรียนรู้คำสอนทางพระพุทธศาสนา

พระไตรปิฎกภาษาไทย มีคำศัพท์ที่ควรนำมาจัดทำศัพท์พจนานุกรมภาษาไทยอยู่เป็นจำนวนมาก มหาวิทยาลัยพิจารณาเห็นความสำคัญของการจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ดังกล่าว จึงได้มีโครงการจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อให้ผู้ที่ศึกษาเรียนรู้คำสอนทางพระพุทธศาสนา มีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา เป็นจำนวนมาก ปัญหาที่มีอยู่ว่า คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา มีเป็นจำนวนมาก จะดำเนินการอย่างไร ที่จะนำคำศัพท์เหล่านั้นมาไว้เป็นหมวดหมู่และเป็นระบบระเบียบ เพราะพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีจำนวนเล่ม ๔๕ เล่ม และมีคำศัพท์ที่เป็นดรชนี^๑ ที่เป็นคำศัพท์ที่มีความหมาย ไม่ว่าจะเป็นศัพท์ธรรมะ คำศัพท์ที่มีความหมายเฉพาะ ศัพท์ที่เป็นอสาธณนามที่เป็นบุคคล สถานที่ สิ่งของเครื่องใช้ มีมากกว่า ๑๘,๐๐๐ ศัพท์ การที่จะให้คำนิยามศัพท์ที่มีความหมายเป็นภาษาร่วมสมัย อธิบายให้ชัดเจน ก็ต้องอาศัยกำลังบุคลากร เป็นคณะทำงานกลุ่มต่างๆ หลายคณะ เริ่มตั้งแต่คณะผู้รวบรวม คณะบรรณกร คณะบรรณาธิการ และต้องอาศัยเวลาในการดำเนินการเป็น

^๑ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), ดรชนีทั้ง ๔๕ เล่ม.

เวลานาน มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคลากรในมหาวิทยาลัยอยู่เป็นจำนวนมาก หากจะดำเนินงานในเวลาเพียง ๑ ปี คงไม่สามารถทำอะไรได้มากนัก แต่ถ้าสามารถดำเนินงานอย่างต่อเนื่องเป็นโครงการ ๔ ปี ก็มีโอกาสำเร็จ และโครงการนี้ต้องอาศัยบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนา จึงจะสามารถสื่อหรือให้คำนิยามตรงประเด็น แต่ปัญหามีอยู่ว่า บุคลากรเฉพาะด้านเช่นนี้ก็มีอยู่อย่างจำกัด และที่มีความเชี่ยวชาญมากก็ค่อนข้างจะมีอายุ หรือเกษียณอายุแล้ว จะดำเนินงานอะไรที่กำหนดตามกรอบเวลา ก็คงต้องเกื้อกูลกันหลายด้านหลายฝ่าย อาศัยสิ่งอุปถัมภ์จากภาครัฐและภาคเอกชนมาเป็นแรงสนับสนุน ก็จะสามารถทำให้โครงการนี้สำเร็จลงตามเป้าหมายได้

ในการวิจัย โครงการวิจัยปีที่ ๑-๔ มีปัญหาการวิจัยพอสรุปได้ ดังนี้ พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก ของหมวดอักษรวรรค คือ หมวดอักษร ก วรรค หมวดอักษร จ วรรค หมวดอักษร ฎ วรรค หมวดอักษร ต วรรค หมวดอักษร ป วรรค หมวดอักษร อวรรค คือ ย ร ล ว ส ห อ (สระทั้งหมด) คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ มีรูปแบบกระบวนการรวบรวมศัพท์ คัดเลือกศัพท์อย่างไร จำนวนศัพท์ที่เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ คำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะแต่ละปิฎกของแต่ละประเภท มีจำนวนเท่าไร และที่มีความหมายมากกว่า ๑ ความหมาย มีจำนวนเท่าไร มีการให้นิยามศัพท์ มีการขยายความให้สั้นยยะ ระดับชั้นพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งในประเทศและต่างประเทศ เป็นอย่างไร มีบทบาทต่อการศึกษาค้นคว้า คำสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างไร มีเป้าหมายและวิธีการใช้เป็นอย่างไร จากปัญหาดังกล่าว งานวิจัยดังกล่าวมา เห็นได้ว่า ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นกับการดำเนินงานจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย มีอยู่หลายประการ เช่นต้องดำเนินงานโครงการอย่างต่อเนื่อง เป็นโครงการวิจัยปีที่ ๑-๔ ส่วนสำคัญ ไม่น้อย ก็คือการค้นหาศัพท์ที่อยู่กระจัดกระจายให้มาอยู่รวมเป็นหมวดหมู่เดียวกัน

วัตถุประสงค์การวิจัย ในโครงการวิจัยรวม ๔ ปี

๑. เพื่อจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมวดอักษร ก วรรค หมวดอักษร จ วรรค หมวดอักษร ฎ วรรค หมวดอักษร ต วรรค หมวดอักษร ป วรรค หมวดอักษร อวรรค ให้ได้มาตรฐาน สมบูรณ์ เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป ถูกต้องตามคัมภีร์พระไตรปิฎก

๒. เพื่อให้ผู้ใช้เข้าใจความหมายถูกต้อง หมวดอักษรในวรรคและอวรรค สามารถนำไปได้ถูกต้อง ถูกความหมาย อำนวยประโยชน์แก่การเรียนการสอน การวิจัย ของมหาวิทยาลัย

๓. เพื่อเป็นหนังสืออ้างอิงทางวิชาการ หมวดอักษรในวรรคและอวรรค สำหรับใช้เป็นคู่มือศึกษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ แก่ผู้ศึกษาค้นคว้าโดยทั่วไป

๔. เพื่อบริการวิชาการ หมวดอักษรในวรรคและอวรรค ด้านพระพุทธศาสนาแก่สังคม และทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม อันเป็นการบำรุงส่งเสริมสรรพวิชาให้เป็นคุณประโยชน์แก่ชาติและประชาชน

วิธีดำเนินการวิจัย

การจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คณะทำงานกำหนดกรอบการดำเนินงานดังนี้ (๑) การค้นคำศัพท์ (๒) การเรียงคำศัพท์ (๓) การคัดเลือกคำศัพท์ (๔) การเขียนนิยามคำศัพท์ (๕) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และอักษรย่อและเครื่องหมายที่ใช้ในพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ในหัวข้อทั้ง ๖ จะได้นำเสนอตามลำดับดังนี้

การค้นคำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คณะผู้วิจัยได้รวบรวมศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย มาจาก ๒ ส่วน คือ (๑) ศัพท์ดรชนิพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้ง ๔๕ เล่ม และ (๒) ศัพท์ที่คัดเลือกเก็บเพิ่มเติมขึ้นมาใหม่จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ทั้ง ๔๕ เล่ม

ศัพท์ดรชนิพระไตรปิฎกภาษาไทยทั้ง ๔๕ เล่ม มีรายละเอียดดังนี้ ตามที่มหาวิทยาลัยจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยและพระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ครบถ้วนทุกเล่ม จัดพิมพ์คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสส ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สำเร็จแล้วเป็นจำนวนมากนับว่ามีคัมภีร์หลักทางพระพุทธศาสนาพร้อมสำหรับการศึกษาค้นคว้าด้านพระพุทธศาสนาอย่างเพียงพอ เกื้อกูลให้สามารถผลิตงานวิชาการที่เป็นที่ยอมรับของสังคมได้สืบเนื่องจากการที่มหาวิทยาลัยได้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตั้งแต่ปี ๒๕๓๙-๒๕๔๒ เพื่อสะดวกในการศึกษาค้นคว้าคำศัพท์ในเล่ม จึงได้ทำดรชนิไว้ และในดรชนิแต่ละเล่มนั้น ระดับของศัพท์จะมีความแตกต่างกัน มีน้อยบ้าง มากบ้าง บางเล่มก็เก็บดรชนิน้อย บางเล่มก็เก็บดรชนินมาก ในการทำพระไตรปิฎกภาษาไทยครั้งนี้ ดรชนิที่เก็บไว้ ก็นำมาใช้ประโยชน์ได้ระดับหนึ่ง และได้คัดเลือกศัพท์ดรชนิที่เห็นว่าสมควร จะเป็นศัพท์ที่จะให้คำนิยามได้

ปีงบประมาณ ๒๕๕๖ นี้ มีเป้าหมาย ๔,๕๐๐ ศัพท์ ในหมวดอักษรวรรค คือวรรค ก แต่เก็บศัพท์ที่เป็นดรชนิได้ ๖,๒๙๘ ศัพท์

ในปีงบประมาณ ๒๕๕๗ มีเป้าหมาย ๔,๐๐๐ ศัพท์ ในหมวดอักษรวรรค คือวรรค จ ฎ และ ต แต่เก็บศัพท์ที่เป็นดรชนิได้ ๖,๕๘๑ ศัพท์

ในปีงบประมาณ ๒๕๕๘ เป้าหมาย ๔,๐๐๐ ศัพท์ ในหมวดอักษรวรรค คือวรรค ป แต่เก็บศัพท์ที่เป็นดรชนิได้ ๗,๑๓๖ ศัพท์

ในปีงบประมาณ ๒๕๕๙ มีเป้าหมาย ๔,๐๐๐ ศัพท์ ในหมวดอักษรวรรค คือ ย ร ล ว ส ห พ อัง (สระทั้งหมด) แต่เก็บศัพท์ที่เป็นดรชนิได้ ๑๐,๘๔๕ ศัพท์

นอกจากนี้ ยังมีศัพท์ที่คัดเลือกเก็บเพิ่มเติมขึ้นมาใหม่อีกจำนวนหนึ่ง สำหรับศัพท์ที่คัดเลือกเพิ่มเติมขึ้นมาใหม่ ได้เลือกมาจากหนังสือพระไตรปิฎก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทั้ง ๔๕ เล่ม ได้ดำเนินการเก็บรวบรวมเฉพาะในหมวดอักษรวรรคและ อวรรคได้จำนวนหนึ่ง

เรียงคำศัพท์ การนำเสนอศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จะนำเสนอตามลำดับหมวดอักษร คือ หมวดอักษรวรรค ก คือ ก ข ค ฉ ง, หมวดอักษรวรรค จ คือ จ ฉ ซ(ช) ฌ ญ, หมวดอักษรวรรค ฎ คือ ฎ ฐ ฑ ฒ ณ, หมวดอักษรวรรค ต คือ (ต) ต ถ ท ธ น, หมวดอักษรวรรค ป คือ (ป) ป ผ(ฝ) พ (ฟ) ภ ม, หมวดอักษรวรรค คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อ (สระทั้งหมด) คือ อ อา อิ อี อุ ู เอ โอ

คัดเลือกคำศัพท์ คำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีรูปแบบกระบวนการรวบรวมคัดเลือกศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของ เครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ และคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ เมื่อคณะทำงาน ได้ค้นหาคำศัพท์มาได้ตามต้องการแล้ว คณะทำงาน ก็เสนอให้คณะผู้บริหารโครงการวิจัยเป็นผู้พิจารณาคัดเลือก ซึ่งจะได้เห็นว่า ศัพท์พจนานุกรมที่คณะทำงานไปค้นหาจะใช้ไม่ได้ทุกศัพท์เนื่องจากสาเหตุฐานข้อมูลศัพท์ที่เป็นดรชนีพระไตรปิฎกภาษาไทย คณะบรรณกรของแต่ละเล่ม มีศักยภาพในการเก็บดรชนีไม่เท่ากัน จึงทำให้ศัพท์ที่สำคัญไม่ได้เก็บ แต่เก็บศัพท์ที่ไม่ค่อยจะสำคัญ แต่ส่วนมาก ศัพท์ดรชนีทั้งหมด ก็ช่วยให้การทำงานสะดวกเพิ่มขึ้น ส่วนศัพท์ที่ยังเก็บได้ แต่ยังไม่มีการเก็บในดรชนีเล่มต่างๆ คณะผู้วิจัยจะได้ดำเนินการพิจารณาคัดเลือกเก็บ

ในการคัดเลือกคำศัพท์ มีเกณฑ์กำหนดกรอบกว้างๆดังนี้ (๑) ศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ (๒) ศัพท์ที่เป็นชื่อสิ่งของเครื่องใช้ (๓) ศัพท์ธรรมะ (๔) คำศัพท์ภาษาไทย ที่มีความหมายเฉพาะเมื่อได้เกณฑ์ดังกล่าวแล้ว ก็ได้ไปคัดเลือกคำศัพท์พจนานุกรม

ปีงบประมาณ ๒๕๕๖ นี้ หมวดอักษรวรรค คือวรรค ก ในการเก็บศัพท์ที่เป็นดรชนีได้ ๖,๒๙๘ ศัพท์ ให้ประธานพิจารณาคัดเลือกศัพท์ ให้ผ่านและไม่ผ่าน ตามเป้าหมาย ๔,๕๐๐ ศัพท์

ในปีงบประมาณ ๒๕๕๗ หมวดอักษรวรรค คือวรรค จ ฎ และ ต ในการเก็บศัพท์ที่เป็นดรชนีได้ ๖,๕๘๑ ศัพท์ ให้ประธานพิจารณาคัดเลือกศัพท์ ให้ผ่านและไม่ผ่าน ตามเป้าหมาย ๔,๐๐๐ ศัพท์ แต่หากศัพท์ที่เกินกำหนด เป็นศัพท์ที่จำเป็นก็ให้คงศัพท์ไว้

ในปีงบประมาณ ๒๕๕๘ หมวดอักษรวรรค คือวรรค ป ในการเก็บศัพท์ที่เป็นดรชนีได้ ๗,๑๓๖ ศัพท์ ให้ประธานพิจารณาคัดเลือกศัพท์ ตามเป้าหมาย ๔,๐๐๐ ศัพท์ แต่หากศัพท์ที่เกินกำหนด เป็นศัพท์ที่จำเป็นก็ให้คงศัพท์ไว้

ในปีงบประมาณ ๒๕๕๙ หมวดอักษรวรรค คือ ย ร ล ว ส ห ฬ อ (สระทั้งหมด) ในการเก็บศัพท์ที่เป็นดรชนีได้ ๑๐,๘๔๕ ศัพท์ ตามเป้าหมาย ๔,๐๐๐ ศัพท์ แต่หากศัพท์ที่เกินกำหนด เป็นศัพท์ที่จำเป็นก็ให้คงศัพท์ไว้

เขียนนิยามคำศัพท์ คำศัพท์พจนานุกรม เป็นเรื่องใหม่ สำหรับบุคลากรของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื่องจากเราใช้พจนานุกรมที่คนอื่นทำมาโดยตลอด ดังนั้น การทำอะไรใหม่ จึงต้องมีเกณฑ์ในการทำงานตามกรอบหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ เช่น

๑. เขียนบทนิยาม ศัพท์พจนานุกรม เป็นศาสตร์อย่างหนึ่ง ต้องให้ความหมายเฉพาะและอธิบายความในเรื่องที่เกี่ยวข้อง ปรับสำนวนภาษาให้อ่านง่าย และอธิบายศัพท์ควรสรุปเป็นของผู้เรียบเรียง

๒. อธิบายความให้ความหมายของคำศัพท์ ให้ดูฐานะของคำนั้นๆ ว่า คำไหน ควรเขียนยาว คำไหนควรเขียนสั้น เช่น คำว่า ไกรสรราชสีห์ อธิบายยาว ๓ หน้าต้องปรับให้สั้น หรือ กัจฉตบุรุษ สั้นบรรทัดเดียว ให้อธิบายเพิ่มเติม

๓. อธิบายคำศัพท์ในคัมภีร์หลัก เช่น บุคคลในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก ต้องปรับให้ตรงกับธรรมชาติของคำนั้นๆ หรือศัพท์ธรรมะ ให้วงเล็บคำภาษาบาลีไว้ เพื่อไม่ให้ความหมายดินได้ เช่น ภาษาของตน (สกนฺริตฺติ)

๔. ให้ผู้เขียนดูเทียบเคียงคำศัพท์พจนานุกรมที่ทำไว้แล้ว เช่น ๑) Dictionary of pali proper names เล่ม ๑-๒ ของ G.P. Malalasekera ๒) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ๓) พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ๔) คัมภีร์อภิธานวรรณนา ของพระมหาสมปอง มุทิโต ๕) คำว่าอธิบายศัพท์และแปลความหมายของพระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ๖) หนังสือพจนานุกรมอื่นๆ

๕. คำศัพท์ไหนมาในคัมภีร์อะไร ต้องอธิบายคำนั้นในคัมภีร์นั้นๆ เช่น อาหารใหม่ อาหารเก่า คัมภีร์วิสุทธิมรรค ก็ยกมาอ้างตามคัมภีร์นั้นๆ

๖. รูปแบบการนิยามศัพท์ คำศัพท์ที่ให้ความหมายอยู่ระดับเดียวกัน ซึ่งอาจจะแปลตามตัว หรือแปลโดยอรรถ หรือแปลโดยพยัญชนะ หรือแปลอธิบายความ แต่มีความหมายเดียวกัน ให้ใช้คอมม่า (,) ศัพท์ที่มีความหมายต่างกัน มีความหมายขยายออกไปต่างจากเดิม ให้ใช้ เซมิโคลอน (;) แม้คำศัพท์ที่มีความหมายหลายความหมาย มากกว่า ๒ คำก็ใช้เซมิโคลอน (;) เช่นกัน

๗. เรียงคำศัพท์เกี่ยวกับชื่อพระสูตร ต้องเรียงสูตรให้เป็นไปตามลำดับ เช่น สูตรที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และคำซ้ำกัน ก็ตัดทิ้ง

๘. การอ้างอิง ต้องกำหนดวางการอ้างอิงให้ชัดเจน เป็นไปตามลำดับ ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณ์วิเสส ฎีกา และหนังสืออื่น ๆ และการใช้อักษรย่อคัมภีร์ ให้ใช้เกณฑ์อักษรย่อคัมภีร์ที่มหาวิทยาลัยระบุไว้

๙. การระบุแหล่งอ้างอิง ให้ระบุเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับศัพท์นั้นๆ เพื่อให้สบายตา และหากคำศัพท์ในพระไตรปิฎกอธิบายชัด ก็ไม่ต้องอ้างอิงอรรถกถา เมื่อคำศัพท์นั้นๆ มีหลายความหมาย แต่ใน

ที่นี้อธิบายหมายถึงอะไร ต้องระบุให้ชัด และต้องอ้างอิงคัมภีร์อรรถกถา ปกรณ์วิเสส ฎีกา ระบุให้ชัดเจน ถึงเล่ม ข้อ หน้า ในวงเล็บ หรือหนังสืออื่นๆ ให้ระบุหน้า ในวงเล็บ

นอกจากนี้ คำศัพท์พจนานุกรมที่เป็นคำตั้ง ให้เน้นคำ คำศัพท์เกี่ยวกับชาดก ให้มีปรารภเหตุปัจจุบัน ตรีสที่ไหน และคำที่เป็นข้อๆ ให้มีวงเล็บตัวเลข

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บททวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ก่อนที่จะดำเนินงานโครงการวิจัยนี้ ผู้บริหารโครงการวิจัย ได้ใช้งบประมาณเกี่ยวกับเอกสารและหนังสือที่เป็นเอกสารเกี่ยวกับพจนานุกรมเป็นจำนวนมากและมอบให้คณะผู้เขียนแต่ละท่านไปศึกษาค้นคว้า และใช้ซีดีรอมพระไตรปิฎก ภาษาไทย ของสถาบันวิจัย พุทธศาสตร์ รวมถึงซีดีรอมพระไตรปิฎกอื่นๆอีกหลายสำนัก ทั้งของมหิตล ทั้งสัตยา นารายัน โกเนก้า (S.N.Goenka) ซึ่งปัจจุบันการจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยนั้นว่าง่าย สะดวกกว่าสมัยก่อนมาก โดยอาศัยเทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องสนับสนุน แต่ถึงเอกสารและซีดีรอมจะมีมากอย่างไรก็ตาม แต่ก็ต้องอาศัยการวิเคราะห์วิจัย สงเคราะห์ข้อมูลของผู้เขียนเป็นหลักการในการดำเนินงาน เช่น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑)^๒ ไว้ตอนหนึ่งว่า ...เริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๐๖ ... ผ่านเวลามา ๒๘ ปี ... งานปรับปรุง และเพิ่มเติมนี้ ในที่นี้ เรียกว่า การชำระ-เพิ่มเติม เป็นงานใหญ่ ยากจะทำให้เต็มตามต้องการ จึงได้แบ่งงาน นั้นเป็น ๓ ช่วง ดังนี้ การชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑ แก้ไขปรับปรุงข้อขาดตกบกพร่องที่พบเฉพาะหน้า โดยเฉพาะส่วนหลงตาที่บังเอิญพบ และเพิ่มเติมคำศัพท์และคำอธิบายที่ริบดวง หรือบังเอิญนึกได้ รวมทั้ง ศัพท์ที่บันทึกไว้ระหว่างเวลาที่ผ่านไป (เลือกทำเฉพาะคำที่ไม่ซับซ้อนนัก) และบางคำที่ท่านผู้ใช้ได้มีน้ำใจ แจ้งมาว่าเจอคำผิดหรือค้นหาไม่พบ การชำระเพิ่มเติมช่วงที่ ๒ อ่าน ตรวจสอบตลอดเล่ม เพื่อจะได้มองเห็น คำพิมพ์ผิด คำตก จุดและแ่งที่จะแก้ไข ปรับปรุง เพิ่มเติมทั่วทั้งหมด พร้อมทั้งจัดปรับคำอธิบายทั้งของเดิม และส่วนที่เพิ่มเติม ให้เข้ามามาตรฐานเดียวกัน ทั้งในแง่การแสดงความหมาย วิธีอธิบาย และอัตราส่วน ความยาวที่สัมพันธ์กับสำคัญของศัพท์นั้น การชำระ เพิ่มเติม ช่วงที่ ๓ มุ่งที่การจัดระบบ เพื่อให้ สม่่าเสมอ กลมกลืน เป็นแบบแผนอันเดียวกัน และทั่วกัน เช่น มีคำอ่าน บอกที่มาในคัมภีร์ แสดงคำเดิม ในภาษาบาลีและสันสกฤต และถ้าเป็นไปได้ ให้คำแปลภาษาอังกฤษของศัพท์ตั้งหรือหัวศัพท์ พร้อมทั้ง แผนทีและภาพประกอบ บัดนี้ ถือว่าเสร็จงาน ชำระ เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑ เนื้อหนังสือขยายจากเดิมเพิ่มขึ้น ๒๐๔ หน้า (จาก ๓๗๖ หน้า เป็น ๕๘๐ หน้า) มีศัพท์ที่ปรับแก้เพิ่มเติมประมาณ ๑,๑๐๐ คำ

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), บันทึกนำ พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ หน้า ก

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ราชบัณฑิต) กล่าวถึงหนังสือพจนานุกรมเพื่อการศึกษา พุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์ ในคำนำ^๓ ตอนหนึ่งไว้ว่า “... เล่มนี้สำเร็จเป็นรูปเล่มขึ้นมาได้ตามเจตนารมณ์ที่เกิดขึ้นสมัยเรียนหนังสืออยู่ก็กว่า ๓๐ ปีมาแล้ว...” “... ศัพท์ก็ดี รูปวิเคราะห์ก็ดี ที่นำมาแสดงไว้ในหนังสือนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น ส่วนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ ซึ่งมีได้นำมาใส่ไว้ยังมีอีกมาก ส่วนที่อยู่ในหนังสือนี้เป็นส่วนที่คัดเลือกแล้วเห็นว่าเป็นแบบอย่างได้ และวิเคราะห์ที่นำมานั้นก็ก็มีหลายรูปแบบ เพราะมีที่มาต่างกัน ซึ่งเหตุผลเหล่านี้ได้แสดงไว้ในคำปรารภและคำชี้แจงเบื้องต้นนั้นแล้ว ถึงกระนั้นก็ตาม อาจต้องมีการแก้ไขเพิ่มเติมหรือมีการรวบรวมศัพท์วิเคราะห์จากที่ต่างๆ มาเพิ่มให้เกิดความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น อันจะเป็นอุปการะแก่การศึกษาบาลีมากขึ้นในอนาคต...” และในคำปรารภก็กล่าวไว้ว่า “... ความจริงหนังสือประเภทนี้มีผู้เคยทำมาบ้างแล้ว แต่มีจำนวนศัพท์ไม่มากนัก หรือมีศัพท์มาก แต่ไม่ได้ทำเป็นรูปพจนานุกรม สำหรับเล่มนี้ จัดทำในรูปพจนานุกรม โดยเก็บศัพท์ไว้ได้จำนวน ๔,๗๙๖ ศัพท์ มีรูปวิเคราะห์จำนวน ๗,๑๕๔ วิเคราะห์ สำหรับที่นำมาแสดงนั้นส่วนมาก เป็นศัพท์นาม ส่วนศัพท์คุณนามเช่นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจากสมาสได้นำมาแสดงไว้น้อย เพราะศัพท์ประเภทนั้นส่วนใหญ่ไม่ยากนักและเป็นที่เข้าใจกันโดยมาก” ในเล่มมีการเรียงหมวดอักษรไว้ ๓๗ ตัว เริ่มตั้งแต่ หมวดอักษร อ อา อิ อี อุ ฐ เอ โอ หมวดอักษร ก ข ค ผ จ ฉ เป็นต้นไปจนถึงหมวดอักษร ห เป็นที่สุด มีจำนวนหน้าถึง ๘๗๕ หน้า และในตอนท้ายยังได้เรียงพจนานุกรมธาตุ และดัชนีไว้ด้วย

ราชบัณฑิตยสถาน กล่าวถึงคำชี้แจงในวัตถุประสงค์^๔ ไว้ในหนังสือพจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก บาลี-โรมัน-ไทย เล่ม ๑ อักษร อ ไว้ว่า เพื่อจัดทำพจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก บาลี-โรมัน-ไทย ให้ได้มาตรฐานสมบูรณ์เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เพื่อให้ผู้ใช้เข้าใจความหมายถูกต้อง สามารถนำไปใช้ได้ถูกต้องที่ถูกต้องความหมาย เพื่อเป็นหนังสืออ้างอิงทางวิชาการ สำหรับใช้เป็นคู่มือศึกษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระศาสนาอื่นๆ แก่ผู้ศึกษาค้นคว้าโดยทั่วไป และเพื่อเป็นการบำรุงส่งเสริมสรรพวิชาให้เป็นคุณประโยชน์แก่ชาติและประชาชน และกล่าวถึงหลักเกณฑ์การเก็บศัพท์ การบัญญัติศัพท์ การนิยามศัพท์ และการเรียงลำดับศัพท์ ไว้คือ (๑) หลักเกณฑ์การเก็บศัพท์ พิจารณาคัดเลือกศัพท์จากพระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ โดยสอบเทียบกับพระไตรปิฎกฉบับอื่นด้วย แล้วบัญญัติศัพท์และเขียนบทนิยามศัพท์เหล่านั้น (๒) หลักเกณฑ์การบัญญัติศัพท์ ดำเนินการตามหลักเกณฑ์การบัญญัติศัพท์ของราชบัณฑิตยสถาน คือพยายามหาคำที่ใช้อยู่ในภาษาไทยมากกำหนดเป็นศัพท์บัญญัติก่อน เมื่อหาคำไทยที่เหมาะสมไม่ได้ จึงใช้วิธีทับศัพท์ และอาจบัญญัติศัพท์ภาษาไทยมากกว่า ๑ คำก็ได้ (๓) หลักเกณฑ์การนิยามศัพท์ จัดทำในรูปยกตัวอย่างศัพท์พร้อม

^๓ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), คำนำ.

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎกบาลี -โรมัน-ไทย เล่ม ๑ อักษร อ, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนอรุณการพิมพ์, ๒๕๔๕), คำชี้แจง (หน้า ๖-๘).

บริบทมาแสดงไว้ แล้วแปลศัพท์เหล่านั้นเป็นภาษาไทย เพื่อให้เห็นการใช้ศัพท์นั้นๆ คำศัพท์บางคำมีความหมาย จะแยกอธิบายเป็นข้อๆ คำศัพท์แต่ละคำได้แสดงโครงสร้างทางไวยากรณ์ไว้ชัดเจน เพื่อให้ทราบหลักไวยากรณ์ ท้ายบทนิยามศัพท์ของแต่ละศัพท์จะบอกที่มาของตัวอย่างไว้ในวงเล็บ เช่น (ขุ.วิ. ๖/๑๑๕๑/๑๕๕) = ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๖ ข้อ ๑๑๕๑ หน้า ๑๕๕ (๔) หลักเกณฑ์การเรียงลำดับศัพท์ในการเรียงลำดับศัพท์ เรียงศัพท์ภาษาบาลีอักษรไทยขึ้นหน้าตามลำดับสระ คือ อ,อา, อี, อี้, อุ, อู, เอ, โอ และต่อด้วยพยัญชนะ คือ ก, ข, ค เป็นต้นไป แล้วเรียงต่อด้วยอักษรโรมัน จากนั้นเรียงศัพท์บัญญัติภาษาไทยต่อท้าย เช่น อกุลบุตร Akullaputta มีใช้บุตรของผู้มีสกุล ถ้าต้องการค้นศัพท์บัญญัติภาษาไทยให้ดู คำเทียบไทย-บาลี-โรมัน ซึ่งตีพิมพ์ไว้ในภาคผนวก นอกจากนี้ยังกล่าวถึงอักษรย่อ และเครื่องหมายที่ใช้ในพจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก บอกทั้งอักษรย่อบอกชื่อคัมภีร์ต่างๆ และบอกทั้งอักษรย่อเกี่ยวกับไวยากรณ์ด้วย

กำหนดใช้อักษรย่อและเครื่องหมายที่ใช้ในพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย

กำหนดใช้อักษรย่อและเครื่องหมายที่ใช้ในพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ได้ใช้อักษรย่อคัมภีร์ และเครื่องหมายมหาวิทยาลัยระบุไว้ ประกอบด้วยคำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ปกรณ์วิเสส คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา ไวยากรณ์ในศัพท์บทนิยาม จะอธิบายความศัพท์ที่มีความหมายเดียวกัน ให้ใช้คอมม่า (,) ศัพท์ที่มีความหมายต่างกัน มีความหมายขยายออกไปต่างจากเดิมให้ใช้เซมิโคลอน (;) แม้คำศัพท์ที่มีความหมายหลายความหมาย มากกว่า ๒ คำก็ใช้เซมิโคลอน (;) เช่นกัน การเรียงคำศัพท์เกี่ยวกับชื่อพระสูตร ต้องเรียงสูตรให้เป็นไปตามลำดับ เช่น สูตรที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ การอ้างอิง ให้เป็นไปตามลำดับ ได้แก่ พระไตรปิฎก ปกรณ์วิเสส อรรถกถา ฎีกา และหนังสืออื่น ๆ และศัพท์ที่มีหลายความหมาย ก็อธิบายระบุและอ้างอิงคัมภีร์ รวมถึงอ้างอิงคัมภีร์ปกรณ์วิเสส อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นๆกำกับไว้

อภิปรายผลการวิจัย

การจัดทำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในครั้งนี้ คณะผู้วิจัย ได้ดำเนินการตามกรอบทั้ง ๖ อย่าง อันได้แก่ การค้นคำศัพท์และรวบรวม การเรียงคำศัพท์ การคัดเลือกคำศัพท์ การเขียนนิยามคำศัพท์ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและ ตลอดถึงการกำหนดใช้อักษรย่อและเครื่องหมายที่ใช้ในพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย

ค้นคำศัพท์และรวบรวม ค้นคำศัพท์แม้จะเป็นศัพท์ที่เป็นดรชนีอยู่แล้ว แต่ก็อยู่กระจัดกระจายต่อไปรวบรวมไฟล์มาทั้ง ๔๕ เล่ม มาอยู่ด้วยกัน ให้เหลือเพียงไฟล์เดียว และรวบรวมตัดคำที่ซ้ำออก บางศัพท์มีศัพท์ที่ซ้ำเพียงครั้งเดียวหรือบางศัพท์มีศัพท์ที่ซ้ำถึง ๕ ครั้ง ก็ไม่ยาก ก็ไม่มีปัญหา แต่มีบางศัพท์

ที่ซ้ำกันมากถึง ๒ หน้า ๓ หน้า เพราะอ้างอิงที่มาทั้งในพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม ตรงนี้คือปัญหา
ต้องพิจารณาตัดอย่างรอบคอบ

เรียงคำศัพท์ การเรียงคำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กว่าจะได้ข้อตกลงก็อาศัยแนวทางจากหลายแหล่ง ในที่สุด ก็ได้ยึดการเรียงลำดับ
อักษรตามแนวของหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต)
มาใช้เป็นแนวทางในการเรียงศัพท์พจนานุกรมในครั้งนี้ คือจัดเรียงลำดับคำศัพท์ใหม่ โดยใช้โปรแกรม
คอมพิวเตอร์เรียง จากหมวดอักษรวรรค ไปจนถึง หมวดอักษรวรรค

คัดเลือกคำศัพท์ การคัดเลือกคำศัพท์ เป็นอีกประเด็นที่น่าจะมีความสำคัญไม่น้อย เพราะศัพท์
พจนานุกรมที่ได้รับรวบรวมมาเป็นจำนวนมาก ดังนั้นการจะคัดเลือกศัพท์ที่ว่าศัพท์นี้ควรเก็บ ศัพท์นี้ไม่ควร
เก็บนั้นต้องอาศัยผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้มีประสบการณ์และมีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับคำสอนทางพระพุทธศาสนา
และต้องไปค้นคว้าเพิ่มเติม ดูบริบทรอบข้างของศัพท์นั้นๆอีกด้วย จึงจะตกลงใจได้ว่าศัพท์นั้นๆ สมควรเป็น
ศัพท์ที่จะใช้เขียนไว้ในบทนิยามศัพท์ โดยมีเกณฑ์ที่ตัดสินใจดังนี้ คือเป็นศัพท์ธรรมะ คำศัพท์ภาษาไทยที่มี
ความหมายเฉพาะ ศัพท์ที่เป็นอสาธณนาม ที่เป็นชื่อบุคคล สถานที่ สิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ชื่อขาดก
ศัพท์ชื่อพระสูตรอันสงเคราะห์ศัพท์ที่เป็นคาถา วิมาน อปทานและจริยาไว้ด้วย

เขียนนิยามคำศัพท์ การเขียนนิยามคำศัพท์นั้น สัมพันธ์กับบุคคลากรผู้มีประสบการณ์ด้านคำสอน
ทางพระพุทธศาสนา ต้องมีพื้นฐานทางภาษาบาลีพอสมควร ต้องเป็นเปรียญธรรม และที่ผ่านการคัดเลือก
ล้วนเป็นเปรียญธรรม ๙ ประโยค เป็นส่วนมาก ถึงแม้ผู้เขียนบางท่านจะไม่ได้เป็นเปรียญเอก แต่ท่าน
เหล่านั้น ล้วนจบการศึกษาทางโลกด้านพระพุทธศาสนา จบพุทธศาสตรบัณฑิต พุทธศาสตรมหาบัณฑิต
หรือจบพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต ซึ่งเป็นที่ยอมรับและเชื่อถือทางแวดวงวิชาการ แม้หากไม่จบเปรียญธรรม
ระดับสูง แต่ก็มีผู้เชี่ยวชาญด้านคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เราก็เชิญมาร่วมงาน ให้คำแนะนำและให้
ข้อเสนอแนะในศัพท์นิยามที่ยังไม่ได้ข้อสรุป ซึ่งการเขียนนิยามศัพท์ให้มีความหมายรอบด้าน ต้องอาศัย
การค้นคว้ารอบด้าน ดูพระไตรปิฎกภาษาไทยทั้ง ๔๕ เล่มแล้ววิเคราะห์วิจัย ก่อนที่จะเขียน ดังนั้น
ศัพท์นิยามกว่าจะเขียนสำเร็จได้นั้น ต้องผ่านการค้นคว้าแล้วผ่านการตรวจสอบและเข้าที่ประชุมพิจารณา
จากคณะบรรณกร คณะบรรณาธิการ และผู้บริหารโครงการพิจารณาให้ความเห็นชอบ จึงเป็นอันยุติ
โดยอาศัยเกณฑ์หลัก ๓ ประการ คือ (๑) ความหมาย (๒) อธิบายความหมาย/คำที่เกี่ยวข้อง/ยกตัวอย่าง
ประกอบ (๓) อ้างอิง

ในการเขียนศัพท์รวม ๔ ปี ได้จำนวนศัพท์ดังนี้

โครงการวิจัยปีที่ ๑ ในหมวดอักษรวรรค ก คืออักษร ก ๒,๓๑๗ ศัพท์ อักษร ข ๔๘๗ ศัพท์ อักษร
ค ๑,๕๙๕ ศัพท์ อักษร ฃ ๕๑ ศัพท์ อักษร ง ๕๐ ศัพท์ รวม ๔,๕๐๐ ศัพท์

โครงการวิจัยปีที่ ๒ ในหมวดอักษรวรรค จ อักษร จ ๖๗๗ ศัพท์ อักษร ฉ ๗๘ ศัพท์ อักษร ช ๓๘๖ ศัพท์ อักษร ฌ ๓๔ ศัพท์ อักษร ญ ๖๕ หมวดอักษรวรรค ฎ อักษร ฎ มี ๑ ศัพท์ อักษร ฐ ๒๙ ศัพท์ อักษร ฑ ไม่มีศัพท์ อักษร ฒ ๑ ศัพท์ อักษร ณ ๑ ศัพท์ หมวดอักษรวรรค ต อักษร ต,ต ๘๑๒ ศัพท์ อักษร ถ ๗๒ ศัพท์ อักษร ท ๘๑๙ ศัพท์ อักษร ธ ๔๓๓ ศัพท์ อักษร น ๘๑๒ ศัพท์ รวมทั้ง ๓ วรรค เป็นจำนวนทั้งสิ้น ๔,๒๒๐ ศัพท์

โครงการวิจัยปีที่ ๓ ในหมวดอักษร ป วรรค คือ อักษร บ (๒๖๘ ศัพท์), อักษร ป (๑,๕๐๓ ศัพท์) ๑,๗๗๑ ศัพท์ อักษร ผ (๒๓๓ ศัพท์) อักษร ฝ (๘ ศัพท์) จำนวน ๒๔๑ ศัพท์ อักษร พ (๗๒๑ ศัพท์), อักษร ฬ (๑๒ ศัพท์) จำนวน ๗๓๓ ศัพท์ อักษร ภ จำนวน ๔๐๔ ศัพท์ อักษร ม ๑,๐๙๐ ศัพท์ รวม ๔,๒๓๙ ศัพท์

โครงการวิจัยปีที่ ๔ ในหมวดอักษรอวรรค คือ อักษร ย (๑๗๗ ศัพท์) อักษร ร (๗๐๔ ศัพท์) อักษร (ฤ) (๓๔ ศัพท์) จำนวน ๗๓๘ ศัพท์ อักษร ล (๒๑๖ ศัพท์) อักษร ว (๑,๐๑๙ ศัพท์) อักษร (ศ) (๑๒๕ ศัพท์) อักษร (ษ) (ไม่มีศัพท์) อักษร ส (๒,๗๙๙ ศัพท์) จำนวน ๒,๙๙๔ ศัพท์ อักษร ห (๒๗๗ ศัพท์) อักษร ฬ (ไม่มีศัพท์) อักษร อัง(อ) (อ อา อี อี อุ อุ เอ โอ) ๓,๒๑๑ ศัพท์ รวม ๘,๕๕๒ ศัพท์

เมื่อรวมโครงการวิจัยปีที่ ๑-๔ ได้จำนวนศัพท์ทั้งสิ้น ๒๑,๕๑๑ ศัพท์

วิธีการใช้พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จะแก้ปัญหาในการศึกษาค้นคว้าคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ระดับหนึ่ง เพราะศัพท์ที่ค้นคว้านั้น จะมีลักษณะเด่นที่พอสังเกตได้อยู่ ๓ อย่าง คือ (๑) การให้ความหมาย (๒) ยกตัวอย่างประกอบ (๓) บอกที่มาอ้างอิง

ศัพท์ในบทนิยาม มีมากมาย อธิบายครอบคลุม กล่าวเชื่อมโยงศัพท์นั้นศัพท์นี้ โดยจะอธิบายสัมพันธ์กัน และเมื่อไปดูศัพท์ที่ต้องการก็ได้อธิบายไว้ การเขียนให้นิยามศัพท์มีความหมาย ใช้สำนวนภาษาเป็นภาษาร่วมสมัยด้วยสำนวนภาษาของตนในการดำเนินการของโครงการนี้มีวัตถุประสงค์หลักอยู่ข้อหนึ่ง คือเป็นการบริการวิชาการด้านพระพุทธศาสนาแก่สังคมและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม

พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มุ่งหมายให้ผู้ที่ศึกษาเรียนรู้คำสอนทางพระพุทธศาสนามีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาและคำศัพท์ได้ดำเนินการรวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่และเป็นระบบระเบียบจากพระไตรปิฎกภาษาไทย เฉพาะหมวดอักษรวรรคและอวรรคทั้งหมด และในการค้นคว้าศัพท์หมวดวรรคและอวรรค ได้ง่าย คณะผู้วิจัยได้แบ่งกลุ่มศัพท์หมวดอักษรวรรควรรคและอวรรค ดังนี้ (๑) ศัพท์หมวดอักษรวรรคและอวรรค มีความหมายเดียว (๒) ศัพท์หมวดอักษรวรรคและอวรรค มี ๒ ความหมาย (๓) ศัพท์หมวดอักษรวรรคและอวรรค มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ

ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ศัพท์ชื่อชาดก ศัพท์ชื่อพระสูตร และสงเคราะห์รวมคำที่ลงท้ายเป็นวัตถุ วิมาน คาถา นิตเทส อปทาน วงส์และจิริยาเข้าไว้ด้วย

บรรดาศัพท์ต่าง ๆ นั้น ศัพท์หมวดอักษรวรรคและอวรรค ที่มีความหมายเดียว จะมีจำนวนมาก มีครบทั้ง ๖ หัวข้อย่อย กล่าวคือ (๑) ศัพท์ที่เป็นชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ (๒) ศัพท์ที่เป็นชื่อสิ่งของเครื่องใช้ (๓) ศัพท์ธรรมะ (๔) ศัพท์ภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ (๕) ศัพท์เป็นชื่อชาดก (๖) ศัพท์ที่เป็นชื่อพระสูตร รวมถึง วัตถุ วิมาน คาถา นิตเทส อปทาน วงส์ และจิริยา

๑. ศัพท์หมวดอักษรวรรคและอวรรค ที่มี ๑ ความหมาย

ศัพท์หมวดอักษรวรรคและอวรรค ที่มีความหมายเดียว จะมีจำนวนมาก มีครบทั้ง ๖ หัวข้อย่อย กล่าวคือ (๑) ศัพท์ที่เป็นชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ (๒) ศัพท์ที่เป็นชื่อสิ่งของเครื่องใช้ (๓) ศัพท์ธรรมะ (๔) ศัพท์ภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ (๕) ศัพท์เป็นชื่อชาดก (๖) ศัพท์ที่เป็นชื่อพระสูตร รวมถึง วัตถุ วิมาน คาถา นิตเทส อปทาน วงส์ และจิริยา

ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และ สถานที่ ๑

เกี่ยวกับบุคคล แยกเป็น ๒ กลุ่ม คือ บรรพชิต และคฤหัสถ์

กลุ่มบรรพชิต เช่น กัจจายนะ, พระ : พระมหากัจจายนเถระ พระอรหันต์มหาสาวกสมัยพุทธกาล จุนทกะ, พระเถระรูปหนึ่ง, จุฬปันถก พระอรหันต์มหาสาวกสมัยพุทธกาล, ตครลชี, ชื่อพระปัจเจกพุทธเจ้า, ทีปังกร พระนามพระพุทธรูปองค์หนึ่ง พระมหากัสสปเถระ พระมหากัจจายนเถระ, พระมหากัปปินเถระ

กลุ่มคฤหัสถ์ เช่น กกุฏอุบาสก : อุบาสกชาวบ้านญาติกะ แคว้นโกศล กกุธ, เทพบุตร : เป็นชื่อของเทพบุตรองค์หนึ่ง เคยเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ณ พระอัญจนวัน จันตะ ชื่อผู้ใหญ่บ้าน, จันทิตตะ พระนามพระเจ้าจักรพรรดิ จันทเทพบุตร ชื่อเทพบุตรองค์หนึ่ง ผู้เป็นโอรสของท้าวสักกะ จิตตฤาษี ผู้เป็นบุตรบุโรหิตชาวกรุงโกสัมพี ปิยงกระ, ยักษ์ : ชื่อของยักษ์นามว่าปิยงกระผู้ไม่เคยเบียนใคร ยมะ : ท้าวยมะ, ชื่อเทพหมู่หนึ่ง ยักษ์คุมพิยะ : ยักษ์ตนหนึ่งที่ชอบวางยาพิษเหมือนน้ำผึ้งไว้ในป่า ยัญญทัตตพราหมณ์ : พราหมณ์ผู้เป็นพุทธบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าโกนาคมนะ ชาวกรุงโสภวัต มีภรรยาชื่อว่าอุตตรา ซึ่งมีพระเจ้าโสภะปกครอง

เกี่ยวกับสัตว์ เช่น กปิลมัจฉวัตถุ : เรื่องปลา กปิละ กัณหะ, โค : โคตัวที่กำลังสามารถลากเข็นธรรุหน้าไปได้ จัมเปยยะ ชื่อพญานาคตนหนึ่ง ช้างกุกุชร์ ช้างที่พระเวสสันดรประทานแก่พราหมณ์แคว้นกาลิงคะ ช้างเอราวัณ ช้างทรงของท้าวสักกะ ปลามังกร : ชื่อปลาที่ตีเรือของพ่อค้าสมุทรแตกและเป็นปลาที่อาศัยอยู่ในสระโบกขรณี โรหณะ, พญาเนื้อ : ชื่อพญาเนื้อตัวหนึ่งที่เคยเกิดเป็นพระโพธิสัตว์

เกี่ยวกับสถานที่ กล่าวถึง เช่น กชังคณิคม :นิคมแห่งหนึ่งอยู่ใกล้เวฬุวันมหาวิหาร อยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศ ปทุมะ, พระเจดีย์: พระเจดีย์นามว่าปทุม, วิหารชื่อปทุม ปทุมะ, ภูเขา:ภูเขา นามว่าปทุมะ, ภูเขานี้อยู่ในป่าหิมพานต์ รัมมวดี, กรุง:กรุงชื่อรัมมวดี, เมืองหลวงสมัยพระเจ้าที่ปังกร, เมืองหลวงสมัยกษัตริย์พระนามว่าสุเทพเป็นพระชนก เรณูวดี, กรุง : เมืองชื่อเรณูวดี, นครชื่อเรณูวดี, เมืองหลวงชื่อเรณูวดี เรือนโพธิ์ :สถานที่ตรัสรู้, สถานที่ประทับอาศัยในการตรัสรู้(โพธิชมร), ต้นโพธิ์, เรือนต้นโพธิ์ ลุมพินีวัน: ชื่อสวนเป็นที่ประสูติของพระพุทธเจ้า เป็นสังเวชนียสถานหนึ่งในสี่แห่ง ตั้งอยู่ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์ และกรุงเทวทหะ

ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้ เช่น กง : ส่วนรอบของล้อเกวียนหรือล้อรถ เรียกกงเกวียน กงรถ กงจักร : สิ่งที่มีรูปเป็นวงกลม มีริมเป็นแฉก ๆ โดยรอบ จันทประสาธ ชื่อประสาธของพระเจ้าพระนามว่า สุมณะ ที่เคยประทับเมื่อครั้งเป็นพระราชกุมาร นาทิยปราสาท ชื่อประสาธของพระราชกุมารพระนามว่า ดิสาสะ บันฑุกัมพลศิลาอาสน์: แแท่นหินมีสี่ตุ๊กตักัมพลเหลืองเป็นที่สถิตของพระอินทร์ ยาน :เครื่องนำไป, พาหนะต่างๆ เช่น รถ,เรือ, เกวียน เป็นต้น ยานทิพย์ : พาหนะของเทวดา เช่น ใช้บรรทุกเทพธิดาของท้าวมหาราช ร่มขาว : ชนิดร่มอย่าง ๑ ในบรรดาร่ม ๓ อย่าง ที่อนุญาต

ศัพท์ธรรมะ เช่น กฏัตตารูป : รูปที่กรรมแต่งขึ้น,รูปที่เกิดจากกรรม กตเวทิตา : ความเป็นผู้ประกาศ คุณท่าน, ความเป็นผู้สนองคุณท่านจงกรม เดินกำหนดมีสติกำกับ จริต ความประพฤติ จักขุ ตา จาคณะ ทรัพย์คือจาคะ จิตตปริยญา การกำหนดรู้จิต ฌานวิโมกข์ ความหลุดพ้นด้วยฌาน โทสาคติ ความลำเอียง เพราะชัง นาดกรณธรรม ธรรมทำที่พึง นิยมปัญญา ชอบปัญญา พอใจเรื่องปัญญา เนยยะ ผู้พอแนะนำได้ บทธรรม บรมธรรม บาปธรรม :ธรรมชั่ว, ธรรมเลวทราม,อกุศลธรรม ยามหาวิภว : ยา ๔ อย่าง คือ มูตร คุณ ใถ้ ดิน ภิกษุอาพาธฉันได้โดยไม่ต้องรับประเคน ยาวตติยกะ : แปลว่า “ต้องอาบัติเมื่อสวดสมณุภาสน์ จบครั้งที่ ๓” โยนิโสมนสิการ : การทำในใจโดยแยบคาย, กระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย, การพิจารณา โดยแยบคาย,การใช้ความคิดถูกวิธี

ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ เช่น กฎกติกา :ข้อกำหนด, ข้อบัญญัติที่บัญญัติ ที่บังคับให้ต้องปฏิบัติตาม กฐินเดาะ : กฐินที่เสียหายคือกฐินใช้ไม่ได้ หมดประโยชน์ ปฏิคาหก : ผู้รับ ปฏิภาณดี : ความมีไหวพริบดี, ความคิดฉับไว ยศ : ความเป็นใหญ่และความยกย่องนับถือ ยาคุ :ข้าวต้ม, เป็นอาหารเบาสำหรับฉันรองท้องก่อนถึงเวลาฉันอาหารหนักเป็นของเหลว ต้มได้ ชดได้ ไม่ใช่ของฉันให้อิ่ม ยาดองน้ำมูตร : ปูติมุตตเภสัช,เป็นนิสสัย ๔ ข้อที่ ๔ ที่จัดเป็นปัจจัยที่หาได้ง่าย เภยยสิกขา : วิธีตัดสินโดยอาศัยเสียงข้างมาก,กิริยาเป็นไปตามข้างมากได้แก่ วิธีตัดสินอธิกรณ์ โดยถือเอาตามคำของคนข้างมาก

ศัพท์ชื่อชาดก เช่น กถณูกุชาดก : ชาดกว่าด้วยเรื่องกิ่งก่า กณเวรชาดก : ชาดกว่าด้วยหญิง หลายใจระลึกถึงความหลังได้ต้นยี่โถแดง เนรุชาดก ชาดกว่าด้วยอานุภาพของภูเขาเนรุ ปลายิตชาดก :

ชาตกว่าด้วยการขับไล่ศัตรูแบบสายฟ้าแลบ ปิณณิกชาตก: ชาตกว่าด้วยอุบาสกชื่อปิณณิกะ ยูธัญชชาตก: ว่าด้วยพระราชามหารัษฎัญชัย รตลัญญิชาตก : ว่าด้วยบุโรหิตโกธประหารผู้อื่นด้วยตะกั่ว

ศัพท์ชื่อพระสูตร และในที่นี้ขอสงเคราะห์พระสูตรที่เป็นวัตถุ คาถา วิมาน อปทาน นิทเทส วงส์ และจรียาไว้ด้วย เช่น กกจูปมสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปัชฌาย์ด้วยเถียว กิสาโคตมีเถรีคาถา : คาถาของพระ กิสาโคตมีเถรี กทลิลทหายกเถราปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระกทลิลทหายกเถระ ปฏิสันสูตร : พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้ลักเร้น ยวกลาปิสูตร :พระสูตรว่าด้วยพอนข้าวเหนียว ยังทุกขสูตร : พระสูตร ว่าด้วยสิ่งที่เป็นทุกข์

จันทาเถรีคาถา คาถาของพระจันทาเถรี, ภาษิตของพระจันทาเถรี จาปาเถรีคาถา คาถาของพระ จาปาเถรี

จันทาเถรวัตถุ เรื่องพระจันทาเถระ จัญจมาณวิกาวัตถุ เรื่องนางจัญจมาณวิกา ปฎาจารย์วัตถุ : เรื่องนางปฎาจารย์ ราชเถรวัตถุ : เรื่องพระราชเถระ เรวัตเถรวัตถุ:เรื่องพระเรวัตเถระ เรวตีเปตวัตถุ : เรื่องนางเรวตี

ตาลปิณณทายิกาวิมาน ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายพัดใบตาล นิมพมณัฐทายิกาวิมาน ว่า ด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผักสะเดา ปลลังกวิมาน :ว่าด้วยวิมานที่มีปลลังก์สวยงามเกิดแก่หญิง ผู้ประพฤดิธรรม

ติกัณฐิปปุณฺณิเยราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระติกัณฐิปปุณฺณิเยระ นิสเสนิทายกเถราปทาน ประวัติในอดีตชาติของพระนิสเสนิทายกเถระ ปฎาจารย์เถรียาปทาน : ประวัติในอดีตชาติของพระ ปฎาจารย์เถรี

ปทุมพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระปทุมพุทธเจ้า ปทุมุตตรพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติ ของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า มังคลพุทธวงศ์ : ว่าด้วยพระประวัติของพระมังคลพุทธเจ้า

จัมเปยยจรียา จรียาของจัมเปยยนาคราช จันทกุมารจรียา พระจรียาของพระจันทกุมารทรงบำเพ็ญ ชนติบารมี โลกัตถจรียา: ความประพฤดิเป็นประโยชน์แก่โลก, พระพุทธจรียาเพื่อประโยชน์แก่โลก ภิงสจรียา^๑ : ว่าด้วยจรียาของภิงสพราหมณ์

๒. ศัพท์หมวดอักษรวรรคและอวรรค ที่มี ๒ ความหมาย

ศัพท์หมวดอักษรวรรคและอวรรคที่มี ๒ ความหมาย จะมีจำนวนหนึ่ง มีครบ ๖ หัวข้อย่อย กล่าวคือ (๑) ศัพท์ที่เป็นชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ (๒) ศัพท์ที่เป็นชื่อสิ่งของเครื่องใช้ (๓) ศัพท์ธรรมะ (๔) ศัพท์ภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ (๕) ศัพท์เป็นชื่อชาตก (๖) ศัพท์ที่เป็นชื่อพระสูตร รวมถึง วัตถุ วิมาน คาถา นิทเทส อปทาน วงส์ และจรียา

ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และ สถานที่ ๑ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า

เกี่ยวกับบุคคล เช่น กัปปะ มี ๒ นัย กล่าวคือ 1. กัปปะ: ภิกขุรูปหนึ่งสมัยพุทธกาล 2. กัปปะ : มาณพคนหนึ่งในจำนวน ๑๖ คน ผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี ธรรมทินนา, ภิกษุณี : 1. พระเถรีมหาสาวิกาองค์หนึ่ง 2. พระธรรมทินนาเถรี อีกองค์หนึ่งเลิศด้านมีปัญญามาก เป็นพระอัครสาวิกาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าปิยทัสสี คู่กับพระสุชาตาเถรี

นางกาฬี : 1.หญิงผู้มีร่างกายใหญ่ ดำเหมือนกา ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลป่าช้า เผาศพ 2.หญิงแพศยา ชื่อว่ากาฬี มีน้องชายชื่อตุนทิละ

เนสาทะ, พราหมณ์ ๒ นัย คือ 1.พราหมณ์ชื่อว่าเนสาทะ ผู้ใช้ดอกไม้ร้อยกลีบกวาดอาศรม อาศัยอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำ แล้วเห็นพระพุทธเจ้านามว่าสิทธัตถะจึงได้ถวาย 2.พราหมณ์ชื่อว่าเนสาทะอีกคนหนึ่ง เป็นพรานผู้บอกให้พราหมณ์อลัมปายนะ ปล่อยพญานาคภูริทัตตะ ภิรมรณ, พระเจ้าจักรพรรดิ: 1.ชื่อพระราชองค์หนึ่ง ได้ฟังธรรมจากสรังกคดาบส ได้ละกามได้ 2.ชื่อพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่ง ดังคำในกิงกณิกปุปผิยเถราปทาน ที่พระกิงกณิกปุปผิยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของตน

ปุณณะ, บุตรของชาวโกลิยะ : ชายชวานิคมโกลิยะ แคว้นโกลิยะประพติวัตรเลียนแบบสุนัข ปุณณะ, ภิกษุ : พระชาวเมืองสุนาปรันตะ เดิมท่านผู้นี้เป็นชาวสุนาปรันตะ

ปุราณะ, ช่างไม้ :ชื่อช่างไม้นามว่าปุราณะ เป็นช่างหลวงของพระเจ้าปเสนทิโกศล ทำงานร่วมกันกับช่างไม้ชื่ออิสิทันตะ ปุราณะ, ภิกษุ : พระเถระอีกองค์หนึ่ง ที่ไม่ได้ร่วมสังคายนาครั้งที่ ๑ แม้เหล่าภิกษุจะแจ้งว่าพระมหาเถระสังคายนาแล้ว สุทัตตอุบาสก : 1.ชื่ออุบาสกคนหนึ่ง หมู่บ้านญาติกะ เป็นอริยบุคคลชั้นสกทาคามี 2.ชื่ออุบาสกคนหนึ่งผู้เป็นอัครอุปัฏฐากเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านามว่าสุชาตะ สุทัตสนะ, พระปัจเจกพุทธเจ้า : ชื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ประทับอยู่ ณ ภูเขาลูกหนึ่งชื่อฉาปะละ ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ 2.ชื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ประทับอยู่ ณ ภูเขาลูกหนึ่งชื่ออัจจละ ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ หาริตะ: 1.ชื่อพรหมองค์หนึ่งในพรหมโลก 2.ชื่อพระเถระรูปหนึ่งผู้เป็นอรหันต์

เกี่ยวกับสัตว์ เช่น กุกกุฎะ มี ๒ นัย คือ 1. กุกกุฎะ, นก : อดีตชาติของพระกุกกุฏาทายกเถระผู้เคยเกิดเป็นนกชื่อกุกกุฎะ เป็นสัตว์มีศีล สมบูรณ์ด้วยวัตร 2. กุกกุฎะ, ภูเขา :ชื่อของภูเขาลูกหนึ่ง อยู่ไม่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ มีพระปัจเจกพุทธะ ๗ พระองค์อาศัยอยู่ 1. ช้างตระกูลมาตังคะ เป็นช้างชนิดดุร้าย 2.ชื่อช้างพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติของพระโคตมพุทธเจ้า บำเพ็ญอุชิฐฐานอุปบารมี

มังกร, มังกรที่ร้ายกาจ : 1.สัตว์รูปร่างคล้ายงู แต่มีตีน มีเขา, อยู่ในทะเล 2.ปลาไหลทะเล ลำตัวยาวทรงกระบอก ส่วนหางแบนข้าง ไม่มีเกล็ด ปากกว้าง จะงอยปากบนยาวล้ำกรามล่าง ฟันคม แข็งแรง ครอบปากใหญ่ ฟันลำตัวและครีบสีน้ำตาลอ่อนปนเหลืองหรือคล้ำ

1. วลาหก, ม้าหลวง, วลาหกอัศวราช 2. วลาหก, พวก : ชื่อของเทพพวกหนึ่ง 1. สวิภูษกะ, นก : ชื่อนกชนิดหนึ่ง เสียงอันไพเราะ 2. สวิภูษกะ, ทาส : ชื่อคน แต่เป็นชื่อที่เลว, เป็น ๑ ใน ๕ ชื่อที่เขาเหยียดหยันดูหมิ่น อุสภะ, ชื่อ : 1. ชื่อโค เป็นโคจำฝูงของโคจำนวนมากตั้ง ๑๐๐ ตัว ๑,๐๐๐ ตัว ๑๐๐ คอก ๑,๐๐๐ คอก มีสีขา 2. ชื่อพระเถระรูปหนึ่ง ผู้เป็นอรหันต์

เกี่ยวกับสถานที่ เช่น ภาพศิลา มี ๒ นัย กล่าวคือ 1. ภาพศิลา, ตำบล : สถานที่สำคัญแห่งหนึ่งในแคว้นมคธ อยู่ข้างภูเขาอิสสิคิลิ กรุงราชคฤห์ 2. ภาพศิลา: ชื่อมหาวิหารแห่งหนึ่ง ศัพท์หมวดอักษรวรรคก ที่มี ๒ ความหมาย: 1. ชนบทด้านทิศใต้ ชนบทตอนใต้ของแม่น้ำคงคา เป็นที่ตั้งของสำนักพราหมณ์และดาบสจำนวนมาก 2. วนที่ทักขินาบลทักขินาบลในแคว้นอวันตี บางแห่งเรียกว่า ทักขินาบล ได้แก่ บ้านเมืองชนบททางตอนใต้ของแคว้นอวันตี ปันทวะ, ภูเขา : ภูเขาชื่อว่าปันทวะ เป็นหนึ่งในภูเขา ๕ ลูกคือ อิสสิคิลิ เวปุลละ เวภาระ คิชฌกุล และปันทวะ ปันทวะ, ม้ามงคล : ม้ามงคลชื่อว่าปันทวะ ปาจีนวังสหายวัน : ปาชื่อว่าปาจีนวังสยะ อยู่ในแคว้นเจตี เมืองหลวงชื่อโสตถิวตี ปาจีนวังสยะ, ภูเขา : ภูเขาชื่อปาจีนวังสยะ เดิมชื่อภูเขาเวปุลละ

ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้ เช่น จักร : 1. รูปเป็นวงกลมและมีแฉก ๆ โดยรอบ 2. ล้อ, ล้อรถ, ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ดุจล้อนารถไปสู่ที่หมาย เรียกว่า จักร เมรุที่เผาศพ หลังคาเป็นยอดมีรั้วล้อมรอบ ซึ่งคงได้คิดจากภูเขา เมรุ, ภูเขา ชื่อภูเขาที่เป็นศูนย์กลางของจักรวาล สุทิสสนปราสาท : 1. ชื่อปราสาทหลังหนึ่งของพระเวตโพธิสัตว์ แห่งกรุงสุธัญญะ 2. ชื่อปราสาทหลังหนึ่งของพระธัมมทัสสีโพธิสัตว์ แห่งกรุงสรณะ ที่พระกษัตริย์นามว่าสรณะให้สร้างเพื่อเป็นที่ประทับของพระธัมมทัสสีโพธิสัตว์ อุปลิปปปราสาท : 1. ชื่อปราสาทหลังหนึ่งของอินททัสสีโพธิสัตว์ 2. ชื่อปราสาทหลังหนึ่งของสุชาติโพธิสัตว์

ศัพท์ธรรมะ เช่น กรุณา มี ๒ นัย กล่าวคือ กรุณา 1. : ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์, ความห่วงใย เมื่อเห็นผู้อื่นมีทุกข์ กรุณา 2. : ชื่อเทพจำพวกหนึ่งขึ้นจากตมหาราช จริยา : 1. ความประพฤติ, การครองตน, การดำเนินชีวิต 2. ลักษณะความประพฤติหรือการแสดงออกที่เป็นพื้นประจำตัว, พื้นจิต พื้นนิสัยของแต่ละบุคคลที่หนักไปด้านนั้นด้านนี้ แตกต่างกันไป จิตตสังขาร : สังขารของจิต มี ๒ นัย คือ 1. ปัจจัยปรุงแต่งจิต ได้แก่ สัญญาและเวทนา 2. สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ ได้แก่ เจตนาที่ก่อให้เกิดมโนกรรม

ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ เช่น กาละ มี ๒ นัย กล่าวคือ 1. ตาย, เสียชีวิต, มรณะ อาการอย่างหนึ่งของมรณะ 2. ชื่อบุตรของอนาถปิณฑิกเศรษฐีนามว่ากาละ วิสาสะ, วิสาสะ : 1. ความคุ้นเคย, ความสนิทสนม การถือว่าเป็นกันเอง 2. ความนอนใจ หรือคำว่า สัมพันธ์ : 1. เกี่ยวข้อง, ผูกพัน, เนื่องกัน 2. ในทางอักษรวิธีภาษาบาลี หมายถึงมีต่างบทบาทสนธิเชื่อมเข้าด้วยกัน อนุโมทนา : 1. ความยินดีตาม, ความยินดีด้วย, การพลอยยินดี, การแสดงความเห็นชอบ 2. ในภาษาไทย นิยมใช้สำหรับ

พระสงฆ์ หมายถึงให้พร อนุโยค : 1.ความพยายาม, ความเพียร,ความประกอบเนื่องๆ 2.การซักถาม โอภาส : 1. แสงสว่าง, แสงสุกใส ผุดผ่อง 2. การพูดหรือแสดงออกที่เป็นเชิงเปิดช่องทางหรือให้โอกาส นิภาย : พวก,หมวด,หมู่, ชุมนุม, กอง ; 1.หมวดตบใหญ่แห่งพุทธพจน์ ในพระสูตรตันตปิฎก ซึ่งแยกเป็นที่มนิภาย มัชฌิมนิภาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย 2.คณะนักบวช หรือศาสนิกชนในศาสนาเดียวกันที่แยกเป็นพวกๆ ภูมิ : 1. พื้นเพ, พื้น, ชั้น, ที่ดิน, แผ่นดิน 2. ชั้นแห่งจิต, ระดับจิตใจ

ศัพท์ชื่อชาดก เช่น กากชาดก มี ๒ ชาดก คือ 1. ชาดกว่าด้วยกาไม่มีมันเหลว 2. ชาดกว่าด้วยกาวิดน้ำด้วยจะงอยปาก ทูมเมธชาดก : ชาดกว่าด้วยคนโง่ ทูมเมธชาดก ชาดกว่าด้วยคนมีปัญหาทราวมหากปิชาดก : ชาดกว่าด้วยพญาวานรโพธิสัตว์ มี ๒ ชาดก แต่คนละเรื่องกัน กล่าวคือ 1.มหากปิชาดก^๑ ชาดกว่าด้วยพญาวานรโพธิสัตว์ 2.มหากปิชาดก^๒ ชาดกว่าด้วยพญาวานร พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร 1.ราชชาดก : พระสูตรว่าด้วยลูกนกแขกเต้าราชา 2.ราชชาดก^๒ :พระสูตรว่าด้วยนกราชโพธิสัตว์ 1.วิภูฏกชาดก^๑ : ชาดกว่าด้วยนกคุ่มโพธิสัตว์ 2. วิภูฏกชาดก^๒ : ชาดกว่าด้วยนกระจา

ศัพท์ชื่อพระสูตร ในที่นี้ขอสงเคราะห์ศัพท์ที่เป็นวัตถุ คาถา อปทาน เข้าไปด้วย เช่น กัปปสูตร มี ๒ สูตร มีเนื้อหาต่างกันมาก กล่าวคือ กัปปสูตร : พระสูตรว่าด้วยกัปป แสดงความยาวนานแห่งอสงไขยกัปป ๔ ประการ กัปปสูตร (สูตรที่ ๑) :พระสูตรว่าด้วยพระกัปปะ ท่านพระกัปปะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลถามปัญหา กิมพิลเถระคาถา มี ๒ คาถา แต่เนื้อหาต่างกัน คือ 1. กิมพิลเถระคาถา (๑) : คาถาของพระกิมพิลเถระ ท่านพระกิมพิลเถระได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ว่าวัยย่อมร่วงโรยไปเร็วนัก 2. กิมพิลเถระคาถา (๒) : คาถาของพระกิมพิลเถระ ท่านพระกิมพิลเถระเมื่อจะแสดงความอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคี ปฏิปทาสูตร : พระสูตรว่าด้วยปฏิปทา มี ๒ สูตร แปลเหมือนกัน ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ 1.ปฏิปทาสูตร^๑ พระสูตรว่าด้วยปฏิปทา 2.ปฏิปทาสูตร^๒ พระสูตรว่าด้วยปฏิปทา

ปทสูตร : พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์ มี ๒ สูตร แปลความหมายเหมือนกัน ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ 1.ปทสูตร^๑ :พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความไม่ประมาทเลืกว่ากุศลธรรมทั้งหมด 2.ปทสูตร^๒ พระสูตรว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์ พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่าปัญญินทรีย์ซึ่งเลืกว่่าอินทรีย์ ๔

ปราภวสูตร มี ๒ สูตร ต่างกันที่องค์ธรรม คือ ปราภวสูตร^๑ : พระสูตรว่าด้วยความเสื่อมและความเจริญของอุปาสก ปราภวสูตร^๒ : พระสูตรว่าด้วยทางแห่งความเสื่อม ว่าด้วยทางแห่งความเสื่อม

ภิกขาทายิกาวิมาน^๑ (ปฐม) : ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายภิกษา (เรื่องที่ ๑) ภิกขาทายิกาวิมาน^๒ (ทุติย) ว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายภิกษา (เรื่องที่ ๒)

ปฐมสูตรตันตนิทเทส : แสดงสูตรที่ ๑ มี ๒ นิทเทส ต่างกันที่องค์ธรรม กล่าวคือ 1.ปฐมสูตรตันตนิทเทส^๑ แสดงสูตรที่ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อินทรีย์ ๕ ประการนี้ 2.ปฐมสูตรตันตนิทเทส^๒ แสดงสูตร

ที่ ๑ ในปฏิสัมพันธ์มารค กล่าวเป็นการตั้งคำถามว่า ทุกข์ ชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ สมุทัย ชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ นิโรธ ชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ มรรค ชื่อว่าสัจจะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้ รังสิสัญญกเถราปทาน: ประวัติในอดีตชาติของพระรังสิสัญญกเถระ รังสิสัญญกเถราปทาน^๒: ประวัติในอดีตชาติของพระรังสิสัญญกเถระ 1.สีหาสนทายกเถราปทาน 2.สีหาสนทายกเถราปทาน

๓. ศัพท์หมวดอักษรวรรคและอวรรค ที่มี ๓ ความหมายขึ้นไป

ศัพท์หมวดอักษรวรรคและอวรรค ที่มีตั้งแต่ ๓ ความหมายขึ้นไป จะมีจำนวนหนึ่ง มี ๔ หัวข้อย่อย ยกเว้นศัพท์เกี่ยวกับสัตว์ และชื่อสิ่งของเครื่องใช้

ศัพท์เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ เนื่องจากศัพท์ที่อยู่กลุ่มนี้ มี ๓ ประเภท คือ บุคคล ๑ สัตว์ ๑ และ สถานที่ ๑ เพื่อสะดวกในการค้นคว้า

ศัพท์เกี่ยวกับบุคคล เช่น กาลิงคะ มี ๓ นัย กล่าวคือ 1. กาลิงคะ, พระราชา :ราชาผู้ปกครองกรุงทันตปุระ ของกาลิงครรัฐ,ราชาแห่งแคว้นกาลิงคะ เรียกพระนามของพระองค์ตามชื่อว่าแคว้นที่ปกครอง 2. กาลิงคะ, ป่า :ชื่อป่ารกทึบสมัยก่อนพุทธกาล; ป่า ๑ ในบรรดา ๔ ป่า คือ ป่าทัณฑกั ป่ากาลิงคะ ป่าเมฆมะ ป่ามาตังคะ 3. กาลิงคะ, แคว้น, รัฐ : ดินแดนที่พระเจ้ากาลิงคะปกครอง, แคว้นที่ได้พระเชี้ยวแก้วไปบูชาสักการะ

นันทะ เกี่ยวกับภิกษุ ๓ นัย คือ นันทะ, ภิกษุ :1.พระอนุชาของพระพุทธเจ้าแต่ต่างพระมารดา 2.ชื่อพระอรหันต์องค์หนึ่งชาวเมืองโกสัมพี 3.ชื่อพระอรหันต์องค์หนึ่งในอดีตซึ่งเป็นพระเถระ

นันทะ อีก ๕ นัย คือ 1.นันทะ ชาวเมืองเวฬุภักถุณะ ทักขิณาคีรีชนบท เป็นบุตรหญิงที่ชื่อว่า นันทมาตาอุบาสิกา ถูกจับ 2.ชื่อมาณพ เป็นศิษย์ของพราหมณ์พาวรี 3.ชื่อดาบสและเป็นบัณฑิต ผู้ที่เป็นน้องชายโสณดาบส 4.ชื่อทาสคนหนึ่ง เป็นบุตรของทาสี มักพูดวาจาหยาบ 5.ชื่อพระราชาองค์หนึ่ง ที่บำเพ็ญกุศลกรรมบถ

กิมเสน :1.บุรุษคนหนึ่ง มีนิสัยชอบคุยโว เมื่อเหตุการณ์ถูกเปิดเผยถึงกับฉีรต 2.ชื่อท้าวคนหนึ่งที่เป็นซู้กับนางกัณหา ผู้เป็นธิดาของพระเจ้ากาสิและพระเจ้าโกศล 3.พระราชาองค์หนึ่งมีกำลังมาก มีเขนตั้งพัน ไม่มีใครเสมอเหมือนในแผ่นดิน

1.ยมก ชื่อพระรูปหนึ่งมีความเห็นชั่ว ชาวกรุงสาวตถิ 2.ยมกะ, ข้าราชการบริวาร :ชื่อข้าราชการคนหนึ่งในบรรดาข้าราชการบริวาร ๖ คน ของพระเจ้าเอเหยยะ 3. ยมกะ, ภูเขา ชื่อภูเขาลูกหนึ่ง ที่อยู่ไกลจากภูเขาหิมพานต์ สุกตตะ, กษัตริย์ : 1.ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง แห่งกรุงสุทิสสนะ เป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าสุเมธะ 2. ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง แห่งกรุงสุธัญญะ เป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าปิยทัสสี 3. ชื่อกษัตริย์องค์หนึ่ง แห่งกรุงเมฆละ เป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้านามว่าสุมนะ

1. วรุณ, ท้าวเทวราช : เป็นอดีตชาติของพระเอกาสนียเถระ 2. วรุณ, พระเจ้าจักรพรรดิ:เป็นอดีตชาติของพระเอกัสถัญญเถระ 3. วรุณ, ท้าว :ชื่อของเทพนาคราช 4. วรุณะ : ชื่อของเทพ ๑๐ หมู่ (พวกหนึ่ง) 5. วรุณะ, พระ :ชื่อของพระเถระผู้เป็นอุปัชฌาย์ของพระศาสดาพระนามว่าอินมทัสสี 6. วรุณะ, พระโอรส : ชื่อของพระโอรสของของพระพุทธเจ้าพระนามว่าเรวตะ 7. วรุณะ, พราหมณ์ :เป็นอดีตชาติของพระสัพพผลทายกเถระ 8. วรุณะ, ยักษ์ :ชื่อของยักษ์ตนหนึ่ง มีปรากฏในอาฎานาฎิยสูตร

1. วิสาขา, นางพราหมณี : ชื่อพราหมณีคนหนึ่ง 2. วิสาขา, พระมเหสี : ชื่อมเหสีคนหนึ่ง ของอัครทัสสีราชกุมาร แห่งกรุงโสภณะ เป็นมารดาของเสลกุมาร 3. พระวิสาขาเถรี 4. วิสาขามหาอุบาสิกา, วิสาขอุบาสิกา : ชื่อยกย่องนางวิสาขาที่เรียกขานกัน

1. สตรังสี, พระปัจเจกพุทธเจ้า:พระปัจเจกพุทธเจ้าพระนามว่าสตรังสี 2. สตรังสี, พระ:พระภิกษุนามว่าสตรังสี, พระอรหันตนามว่าสตรังสี 3. สตรังสี, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสตรังสี
 สุทัสสนา, พระมเหสี : 1.ชื่อพระมเหสีของพระเรวตโพธิสัตว์ แห่งกรุงสุธัญญะ 2. ชื่อพระมเหสีของพระเจ้าสาคระ แห่งกรุงโสภณะ ภายหลังเป็นพระชนนีของพระพุทธเจ้านามว่าอัครทัสสี 3.ชื่อพระมเหสีของพระวิปัสสีโพธิสัตว์ แห่งกรุงพันธุมดี ที่มีกษัตริย์พระนามว่าพันธุมะปกครอง

ศัพท์เกี่ยวกับสัตว์ ยังไม่พบ

ศัพท์เกี่ยวกับสถานที่ เช่น โภกนุท มี ๓ นัย กล่าวคือ 1. โภกนุท, ปราสาท : ปราสาทที่นายช่างทำให้มีสีฐานคล้ายดอกบัว 2. โภกนุทปริพาชก : ปริพาชกชื่อว่าโภกนุท ณ ตโปทาราม เขตกรุงราชคฤห์ 3. ดอกบัวแดง 1. มาตังคะ, ป่า : ชื่อป่าแห่งหนึ่ง เป็นที่อยู่ของพวกฤๅษี เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร ภายหลังเพราะการประพลาตีขี้ จึงกลายเป็นป่าทึบ 2. มาตังคะ, ชฎิล : ชื่อฤๅษีตนหนึ่ง อยู่ป่าหิมพานต์ เดิมเป็นวรรณะจันฑาล ภายหลังได้แต่งงานกับนางทัญญิมมคคิกา ผู้มีทรัพย์มาก 3. มาตังคะ, ช้าง : ช้างตัวหนึ่งที่ไม่ได้อยู่ในโขลงช้างอยู่ตัวเดียว 1. เวการะ, กรุง: กรุงชื่อเวการะ, กรุงที่วิสุกรรมเทพบุตรเนรมิตขึ้น 2. เวการะ, ชื่อ:ภูเขาชื่อเวการะ, ภูเขาลูกหนึ่งในภูเขาห้าลูกในกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ 3. เวการะ, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าเวการะ

ศัพท์เกี่ยวกับชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ยังไม่พบ

ศัพท์ธรรมะ เช่น ทุกข์ ๓ นัย คือ ทุกข์ 1.สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก, สภาพที่คงทนอยู่ไม่ได้ 2.อาการแห่งทุกข์ที่ปรากฏขึ้นหรืออาจปรากฏขึ้นได้แก่คน 3.สภาพที่ทนได้ยาก, ความรู้สึกไม่สบาย ได้แก่ ทุกขเวทนา มาติกา :1. หัวข้อ เช่น หัวข้อแห่งการเดาะกฐิน 2.แม่บท เช่น บาลีที่เป็นแม่บท ที่เรียกว่าสวดมาติกา 3.เหมือง, ทางน้ำไหล 1. วิมลละ: ผู้ไม่มีมลทิน, พระนามของพระตถาคตเจ้า 2. วิมลละ, พระเจ้าจักรพรรดิ:พระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าวิมลละในอดีตชาติ 3. วิมลละ, สหายของยสะ: สหายของยสกุลบุตร, คนหนึ่งใน ๕ คนของสหายสะ

ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ เช่น ญาณหยั่งรู้ มี ๓ นัย คือ 1. สัพพัญญุตญาณ ดังคำในมหาปรินิพพานสูตรตอนหนึ่งว่า ตถาคตมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้ 2. ญาณพิเศษ ในที่ขนิทาย สังคิติสูตร กล่าวถึงญาณหยั่งรู้ไว้ในญาณ ๓ 3. ความรู้พิเศษชนิดต่างๆ ในกัจจานโคตตสูตร นิสัย : นิสัย มี ๓ นัย คือ 1. ที่พึง, ที่อาศัย 2. ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต ๔ อย่าง 3. ความประพฤตินี้เคยชิน เช่น ทำจนเป็นนิสัย บริวาร : 1. ผู้แวดล้อม, ผู้ห้อมล้อมติดตาม, ผู้รับใช้ 2. สิ่งแวดล้อม, ของสมทบ, สิ่งประกอบ ร่วม เช่น ผ้าบริวาร บริวาร ภริณี เป็นต้น 3. ชื่อคัมภีร์พระวินัยปิฎก หมวดสุดท้ายใน ๕ หมวด คือ อาทิกัมม์ ปาจิตติย มหาวรรค จุลวรรค บริวาร ยางเหนียว : 1. ต้นหา 2. ยางที่เกิดจากต้นไม้ 3. ยางเหนียวจาก ข้าวสุก

ศัพท์ชื่อขาดก เช่น กัจจลปขาดก ขาดก ว่าด้วยเรื่องเต่า มี ๓ ขาดก 1. กัจจลปขาดก ขาดกนี้สอนไม่ให้ติดที่อยู่อาศัย ปรรณชายนหุมชวเมืองสาวตถิ 2. กัจจลปขาดก ขาดกเรื่องนี้สอนโทษการพูดมาก ปรรณพระโกกาลิกะ 3. กัจจลปขาดก ขาดกเรื่องนี้ปรรณความทะเลาะของมหาอมตย์ ๒ คน ของพระเจ้า โกศล ติตติรขาดก ๓ ขาดก แต่มีเนื้อหาต่างกันคือ 1. ติตติรขาดก ขาดกว่าด้วยนภกระทา 2. ติตติรขาดก ขาดกว่าด้วยนภกระทา 3. ติตติรขาดก ขาดกว่าด้วยนภกระทา

ศัพท์ชื่อพระสูตร รวมวัตถุ วิมาน คาถา อปทานเข้าไว้ด้วย เช่น กามสูตร มี ๓ สูตร แต่เนื้อหา ต่างกัน กล่าวคือ กามสูตร(นัยที่๑) : พระสูตรว่าด้วยผู้ต้องการประโยชน์ พระสูตรนี้เกี่ยวกับการสนทนา ถามตอบระหว่างพระพุทธเจ้ากับเทวดากามสูตร(นัยที่๒): พระสูตรว่าด้วยกาม พระพุทธเจ้าตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายโดยมากหมกมุ่นอยู่ในกาม กุลบุตรผู้ละแควยและคานหาบหน้าออกบวช กามสูตร(นัยที่๓) : พระสูตรว่าด้วยเรื่องกาม พระพุทธเจ้าตรัสแก่พราหมณ์ผู้เป็นชวานา ณ กรุงสาวตถิ กุลสูตร มี ๔ สูตร กล่าวคือ กุลสูตร (นัย ๑) : พระสูตรว่าด้วยตระกูล กุลสูตร (นัย ๒) : เหตุปัจจัยที่ทำให้ตระกูลคับแคบ ๘ ประการ กุลสูตร (นัย ๓) : เหตุที่ตระกูลตั้งอยู่ได้ไม่นาน ๔ ประการ กุลสูตร (นัย ๔) : เหตุที่ทำให้ตระกูล ประสพบุญ ๕ ประการ

ติสสเถรวัตถุ มี ๓ เรื่อง ต่างกรรมต่างวาระ ดังนี้ 1. เรื่องพระติสสเถระรูปที่ ๑ พระผู้มีพระภาค ตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย 2. เรื่องพระติสสเถระรูปที่ ๒ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ พระติสสเถระ 3. เรื่องพระติสสเถระรูปที่ ๓ พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้แก่ภิกษุทั้งหลาย

นาควิมาน (ปฐม) : วิมานที่มีช้างทิพย์เป็นพาหนะ (เรื่องที่ ๑) นาควิมาน (ทุติย) : วิมานที่มีช้างทิพย์ เป็นพาหนะ (เรื่องที่ ๒) นาควิมาน (ตติย) : วิมานที่มีช้างทิพย์เป็นพาหนะ (เรื่องที่ ๓) นาควิมาน : วิมาน ที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายผ้าคู่หนึ่งแก่พระพุทธเจ้า

ปธานสูตร : มีชื่อสูตรเหมือนกัน ๕ สูตร แปลความหมายต่างกัน และองค์ธรรมเหมือนกันก็มี ต่างกันก็มี กล่าวคือ 1. ปธานสูตร^๑ พระสูตรว่าด้วยความเพียรที่เกิดได้ยาก 2. ปธานสูตร^๒ พระสูตรว่าด้วย สัมมปธาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สัมมปธาน (ความเพียรชอบ) ๔ 3. ปธานสูตร^๓ พระสูตรว่าด้วยปธาน

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปธาน (ความเพียร) ๔ 4.ปธานสูตร^๕ พระสูตรว่าด้วยความเพียรเป็นเหตุสิ้นอาสวะ 5.ปธานสูตร^๕ พระสูตรว่าด้วยความเพียรอย่างเด็ดเดี่ยว

มัคคสูตร : พระสูตรว่าด้วยทางเดียว,พระสูตรว่าด้วยทางแห่งการเจริญอิทธิบาท, พระสูตรว่าด้วยมรรค มี ๓ สูตร แต่เนื้อหาต่างกัน กล่าวคือ 1.มัคคสูตร^๖ พระสูตรว่าด้วยทางเดียว 2.มัคคสูตร^๖ พระสูตรว่าด้วยทางแห่งการเจริญอิทธิบาท 3.มัคคสูตร^๖ พระสูตรว่าด้วยมรรค

1. สัมพหุลภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุหลายรูป 2. สัมพหุลภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุหลายรูป 3. สัมพหุลภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุหลายรูป 4. สัมพหุลภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุหลายรูป 5. สัมพหุลภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุหลายรูป จะเสนอตัวอย่างศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ดังนี้

ปัจฉิมวาจา : วาจาสุดท้าย, พระคำรัสสุดท้ายของพระพุทธเจ้า เรียกว่า ปัจฉิมโอวาท ดังปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด” (ที.ม. (ไทย) ๒๐/๒๑๖/๑๖๔, ๒๑๘/๑๖๖)

ปุชฌนียบุคคล : บุคคลที่ควรบูชา ซึ่งในมงคลที่ปณี อธิบายว่า หมายถึง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวก พระอาจารย์ พระอุปัชฌาย์ มารดาบิดา และครู เป็นต้น (๖๐/๖๕-๖๖)

พระพุทธเจ้าพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอริยสาวกเป็นปุชฌนียบุคคลของชาวโลก พระอาจารย์และพระอุปัชฌาย์ เป็นปุชฌนียบุคคลของศิษย์ฝ่ายบรรพชิต ครูเป็นปุชฌนียบุคคลของศิษย์ฝ่ายคฤหัสถ์ มารดาบิดา เป็นปุชฌนียบุคคลของบุตรธิดา ที่ว่า “ควรบูชา” เพราะ เป็นผู้มีความอย่างสูงแก่ผู้บูชา

พระอานนท์กล่าวสรรเสริญความเป็นปุชฌนียบุคคลของพระอริยสาวกว่า “บุคคลผู้เป็นพหูสูต ทรงธรรม รักษาคลังธรรมของพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ผู้เป็นพหูสูต เช่นนั้น เป็นดวงตาและปุชฌนียบุคคลของชาวโลก” (ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๓๔/๕๐๙)

ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “การบูชาบุคคลที่ควรบูชาเป็นมงคลอันสูงสุด (ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๕/๓)

ปุติมุตตเกสัชช : ยาดองน้ำมูตรเน่า เป็นปัจจัยในการดำรงชีพที่สำคัญอย่างหนึ่งของบรรพชิต เพราะมีมูลค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ ดังปรากฏในสันตฎฐิสูตรและสุลกฐสูตร (อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๗/๔๒; ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๑/๔๒๘)

ยาดองน้ำมูตรเน่า หมายถึง ยาอย่างหนึ่งที่ปรุงโดยนำผลไม้ เช่น มะขามป้อม หรือ ผลสมอ มาดองด้วยน้ำมูตรวัวที่เรียกว่า น้ำมูตรเน่า

ยถาภตสูตร : พระสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุไปเกิดในนรก ๕ ประการ คือ (๑) ความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา (๒) ความเป็นผู้ไม่มีhiri (๓) ความเป็นผู้ไม่มีโอตตปัปะ (๔) ความเป็นผู้เกียจคร้าน(๕) ความเป็นผู้มีปัญญาทราวม และธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุไปเกิดในสวรรค์ ๕ ประการ คือ (๑) ความเป็นผู้มีศรัทธา (๒) ความเป็นผู้มีhiri (๓) ความเป็นผู้มีโอตตปัปะ (๔) ความเป็นผู้ปรารถนาความเพียร (๕) ความเป็นผู้มีปัญญา (อง.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๔/๖)

ยถาภูตญาณ : ญาณตามความเป็นจริง, หมายถึงปริชาหยังรู้ตามความเป็นจริง เช่น รู้อรูปและนาม คือรู้สิ่งทั้งหลายว่า อะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม) เป็นต้น เป็นความรู้ชัดต่อที่ตัดแยก ระหว่างความเป็นปุถุชนกับความเป็นอริยบุคคล ดังคำในวิโมกขกถา นิทเทส อธิบายไว้ว่า ธรรมเหล่านี้ คือยถาภูตญาณ สัมมาทัสสนะ และกัณฑ์ไตรปิฎกมีอรรถต่างกันและมีพยัญชนะต่างกัน หรือมีอรรถอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น (ขุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๒๗/๓๘๓)

ศัพท์ที่กล่าวมานี้ เป็นศัพท์ที่เกี่ยวกับชื่อบุคคล สัตว์ สถานที่ ชื่อสิ่งของเครื่องใช้ ศัพท์ธรรมะ ศัพท์เกี่ยวกับคำภาษาไทยที่มีความหมายเฉพาะ ศัพท์ชื่อชาติ ศัพท์ชื่อพระสูตร รวมถึงวิมาน คาถา อปทาน และจรียาเข้าไว้ด้วย พอเป็นแนวทางที่เป็นตัวอย่างสำหรับใช้เพื่อการศึกษาค้นคว้าเรียนรู้คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาได้และสามารถนำไปใช้ได้ถูกต้องที่และถูกความหมายอันจะแก้ปัญหในการศึกษาค้นคว้า คำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ระดับหนึ่ง บัณฑิตผู้ใคร่ต่อการศึกษา โปรดเลือกใช้ศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยดังกล่าวอันเปรียบพร้อมความหมาย และอธิบายความพร้อมด้วยการยกตัวอย่าง และการอ้างอิง

ข้อเสนอแนะ

พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โครงการวิจัยรวม ๔ ปี เป็นเรื่องใหม่สำหรับเจ้าหน้าที่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพราะเป็นการเริ่มต้นในการจัดทำหนังสือแนวอ้างอิงในวงการทางวิชาการระดับชาติ

การทำเรื่องใหม่ๆ เป็นเรื่องที่ดี เพราะเป็นการพัฒนาบุคลากร ใช้เวลาให้เกิดประโยชน์คุ้มค่า แนวคิดในการดำเนินการดังกล่าว ก็เป็นการทำสิ่งที่ยังไม่มี ให้เกิดมี เริ่มต้นจากนัตถิปัจจยเป็นอัตถิปัจจย การทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยครั้งนี้เริ่มจากศัพท์ที่ยังไม่ได้มีการรวบรวมไว้ แล้วเริ่มเก็บรวบรวมและขยายความอธิบายให้เข้าใจง่ายและเมื่อได้เขียนศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยแล้ว ศัพท์ใดที่ยังค้นคว้าไม่ดี ไม่สมบูรณ์ ชาติตกบกพร่องไป ก็พัฒนาทำศัพท์นั้น ให้สมบูรณ์ และศัพท์ที่สมบูรณ์ดีอยู่แล้ว

ก็พัฒนาปรับสำนวนภาษาให้ร่วมสมัยมากขึ้น เขียนเชื่อมโยงศัพท์นั้นศัพท์นี้ให้ประสานสอดคล้องกัน การทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทยไม่ใช่เสร็จภายในระยะเวลาอันสั้น ต้องอาศัยระยะเวลาอันยาวนาน จากรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง บรรพชนได้ทำไว้ได้แค่นั้น เช่นตอนแรกจัดพิมพ์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ภาษาบาลี คนรุ่นต่อมาก็จัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย อรรถกถา ฎีกา ภาษาไทย สืบต่อกัน ในลักษณะเช่นนี้ วงวิชาการก็พัฒนาไปโดยลำดับ

การจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โครงการวิจัยปีที่ ๑-๔ นี้ เมื่อได้ดำเนินการโดยอาศัยเนื้อหาพระไตรปิฎก ก็ได้เห็นอะไรหลายอย่าง ที่ยังไม่สอดคล้องกันด้านการใช้ภาษา เช่น ศัพท์บางศัพท์ในธรรมณี ที่เก็บไว้ ค้นแล้วไม่มีก็อาจจะประสานงานให้แก้ไข ในพระไตรปิฎก การเก็บธรรมณี แต่ในเนื้อหาไม่มีศัพท์ เช่น สุทัตตะ ซึ่งเมื่อไปค้นศัพท์ดูก็รู้ว่า พิมพ์ผิด เดิมเป็น สุทัตตะ หรือคำว่า เรวัตตะ, พระ เดิมเป็น เรวตะ, พระ, หรือคำว่า วีราเถรี เดิมเป็น อีราเถรี คำว่า สาวัตติฉันท์ เดิมเป็น สาวิตติฉันท์ จึงเขียนเป็นศัพท์ใหม่ ที่ค้นพบ

ในการค้นคว้าหาศัพท์และเขียนบทนิยามจะมีข้อเสนอแนะที่อยากให้คุณรุ่นต่อไปได้ดำเนินการจัดทำใน ๓ เรื่อง กล่าวคือ (๑) เรื่องการจัดทำสารานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย(๒)การจัดทำพจนานุกรมพุทธศาสน์ประมวลธรรมฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย(๓)เรื่องการจัดทำพจนานุกรมอรรถกถาภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในเรื่องสารานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้น เพราะมีบางศัพท์ไม่สามารถเขียนบทนิยามให้ยาวมากได้หากเป็นศัพท์สารานุกรมทางพระพุทธศาสนา คงเสนอได้อย่างครบถ้วน

การจัดทำพจนานุกรมพุทธศาสน์ประมวลธรรมฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื่องจากในการค้นคว้าและเขียนบทนิยาม มีหมวดธรรมเป็นจำนวนมาก หากรวบรวมมาจัดหมวดเป็นหมวดธรรม ตั้งแต่หมวดธรรม ๑ หมวดธรรม ๒ เป็นต้นไป คงอำนวยให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่ง การจัดทำพจนานุกรมอรรถกถาภาษาไทยฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื่องจากศัพท์บางศัพท์ในพระไตรปิฎก มีอธิบายยังไม่ชัดเจน ก็ต้องอาศัยอรรถกถาอธิบายเพิ่มเติม ดังนั้นหากทำศัพท์พจนานุกรมอรรถกถาภาษาไทยขึ้นมา ก็คงจะทำให้การค้นคว้าและอ้างอิงมีความสมบูรณ์ ชัดเจนยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรม เพื่อการศึกษาพุทธศาสนา. “คำวัด”** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- พระมหาสมปอง มุทิโต. **อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- พระราชเวที (สมพงษ์ พรหมวิโส ป.ธ.๙). **สัททวิเสสวิคคหะ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประดิพัทธ์, ๒๕๓๖.
- พระสุธีธรรมานุวัตร. **อภิธานศัพท์ (Vocabulary)**. รายงานวิจัย, กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, ๒๕๔๕.
- พระอัครคังสเถระ. **สัททนิติปกรณ์สุดตมาลา**. (ฉบับแปลภาษาไทยโดยพระธรรมโมลีและคณะ). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖-๒๕๓๒.
- _____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙
- _____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๒-๒๕๓๔.
- _____. **อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒-๒๕๓๔.
- _____. **วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส. สัททนิติปตมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์ เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.
- _____. **สัททนิติธตมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์ เล่ม ๒**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.
- _____. **สัททนิติสุดตมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์ เล่ม ๓**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ. สัทนัตติธาดุมมาลา ฉบบัภูมิพลโลกิยกุ เป็นที่ระลึกในโอกาสฉลองครบ ๒๐๐ ปี
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ, ๒๕๒๓.

_____. พจนานุกรม บาลี -ไทย-อังกฤษ ฉบบัภูมิพลโลกิยกุ เล่ม ๑-๘.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ, ๒๕๓๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบบัราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์
พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.

_____. พจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎกบาลี -โรมัน-ไทย เล่ม ๑ อักษร อ. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วน
อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๕.

สมภาร พรหมทา,รศ. “พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบบัมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในมุมมองของนักวิชาการ”,
ในเก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก.พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬา-
ลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ซีดีรอม

โปรแกรม CD Rom MCU Trai มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โปรแกรม CD Rom BUDDIR พระไตรปิฎกฉบบัคอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยมหิตล